

GROENLINKS

Eigenwijs Europees

ontwerp-verkiezingsprogramma
Europees Parlement 2004 - 2009

november 2003

Inhoudsopgave

Verantwoording	5
Amenderingsprocedure	6
Inleiding	7
Hoofdstuk 1. Mondiaal Europa programmapunten	9 12
Hoofdstuk 2. Duurzaam Europa programmapunten	15 18
Hoofdstuk 3. Sociaal Europa programmapunten	21 24
Hoofdstuk 4. Rechtvaardig Europa programmapunten	27 31
Hoofdstuk 5. Republiek Europa programmapunten	33 36
Verklarende woordenlijst	39
Colofon	43

Verantwoording

Dit ontwerp-verkiezingsprogramma voor het Europees Parlement* verschijnt onder verantwoordelijkheid van het partijbestuur. De definitieve tekst wordt vastgesteld door het Congres op 14 februari 2004. De Europese verkiezingen vinden plaats op 10 juni 2004.

Het concept voor dit ontwerp-programma is aangeleverd door de programmacommissie. Deze bestond uit Wilna van Aartsen, Kathalijne Buitenweg, Bas Eickhout, Barbara Hoheneder, Ingrid Visseren, Sabina Voogd (voorzitter) en Richard Wouters (secretaris). Zij ontvingen logistieke steun van Margot Schmitz.

Meteen bij aanvang van haar werkzaamheden, in maart, is de programmacommissie te rade gegaan bij werkgroepen van GroenLinks, de Haagse en Brusselse fracties, maatschappelijke organisaties en wetenschappers. Naar aanleiding van een oproep in het GroenLinks Magazine hebben veel partijleden waardevolle suggesties ingestuurd. Circa zestig leden maakten gebruik van de mogelijkheid om op een discussiebijeenkomst in juli commentaar te leveren op het allereerste concept van het programma. De veelal opbouwende kritiek en suggesties hebben de programmacommissie in staat gesteld haar teksten aan te scherpen.

Enig eurojargon is helaas onvermijdelijk in een Europees programma. De betreffende termen zijn in de tekst gemarkeerd met een sterretje (*) en worden toegelicht in de Verklarende Woordenlijst.

Het schrijven van dit programma werd gecompliceerd door het feit dat de inhoud van de Europese Grondwet* nog niet vaststaat. Die Grondwet is sterk bepalend voor de toekomst van de Europese Unie*. De Nederlandse burgers mogen zich er - op initiatief van GroenLinks - in een referendum over uitspreken. De kans is groot dat dit referendum samenvalt met de Europese verkiezingen. Programmacommissie en partijbestuur hebben ervoor gekozen om in dit ontwerp-programma uit te gaan van de blauwdruk voor een Europese Grondwet die in juli door de Europese Conventie* werd gepresenteerd. Zij beseffen echter dat deze blauwdruk gewijzigd zal worden in de onderhandelingen die de regeringen van de EU-landen nu voeren. Dat betekent dat de visieteksten van dit programma zullen moeten worden aangepast aan de actualiteit. Hetzelfde kan gelden voor bepaalde programmapunten, mits het Congres daarmee instemt. Aanpassingen zijn zeker nodig indien de Europese regeringen de democratische vernieuwingen van de Conventie teruggedraaien en GroenLinks zijn positieve oordeel over de Grondwet moet herzien. Aan de definitieve standpuntbepaling zal een partijbrede discussie voorafgaan. Het partijbestuur heeft de Europese Grondwet en andere Europese thema's tot speerpunt voor het komende half jaar bestempeld.

Bij elkaar hebben meer dan tweehonderd personen de programmacommissie met raad en daad bijgestaan. Zij worden hartelijk bedankt. Mede dankzij hun bijdragen heeft het partijbestuur de teksten van de commissie vlot kunnen omzetten in een officieel ontwerp-programma. Een ontwerp dat voldoende prikkelend lijkt om een levendig debat in de partij uit te lokken in de komende maanden.

Amenderingsprocedure

De vaststelling van het verkiezingsprogramma is de bevoegdheid van het Congres, het hoogste orgaan van de vereniging GroenLinks. Dit gebeurt aan de hand van het door het partijbestuur aangeboden ontwerp. De besluitvorming op het Congres gaat over (genummerde) concrete programmapunten. De besluitvorming gaat niet over de visieteksten; die worden na het Congres herschreven, voorzover de programmapunten inhoudelijk zijn gewijzigd.

Voor de programmapunten gaat nu de amenderingsprocedure in. Amendementen mogen worden ingediend door de afdelingen, het partijbestuur, de landelijke categorale groepen en groepen van ten minste vijftien partijleden gezamenlijk. Gebruik voor het indienen van amendementen het digitale amendementenformulier op onze website: www.groenlinks.nl

Sluitingsdatum voor het indienen van amendementen is 6 december. Voor die dag moeten amendementen op het landelijk bureau zijn ontvangen. Na deze datum worden geen amendementen meer toegelaten.

Op 10 januari wordt op het landelijk bureau een 'amendementendag' gehouden, bedoeld voor overleg en afstemming tussen indieners onderling en met programmacommissie en partijbestuur. De congreskrant met alle amendementen verschijnt op 31 januari. Neem bij vragen contact op met Tanja Dorman (tel. 030-2399945, tdorman@groenlinks.nl).

Inleiding

Wie wordt de baas van Europa? Daar gaan de Europese verkiezingen niet over. Er zijn helaas geen Europese lijsttrekkers die strijden om het premierschap van de Europese Unie*. Vanwege dat gebrek aan politieke duidelijkheid meden veel kiezers altijd de Europese stembus. Toch zijn er volgens GroenLinks meer dan genoeg redenen om wél te gaan stemmen op 10 juni. De samenstelling van het Europees Parlement* is meer dan ooit van invloed op onze toekomst.

De Europese volksvertegenwoordiging heeft een beslissende stem op allerlei terreinen die direct raken aan ons dagelijks leven. Neem het milieubeleid. Hoe schoon wordt de lucht die we inademen? Mogen we wel of niet weten wat er in ons voedsel zit? Tachtig procent van de Nederlandse milieuregels wordt tegenwoordig in Brussel gemaakt. Voor een milieupartij als GroenLinks is het Europees Parlement daarom *the place to be*.

Ook op sociaal terrein stelt het Europees Parlement wetten vast. Zo zijn de lange werkweken van vrachtwagenchauffeurs aan banden gelegd en worden werknemers beschermd tegen lawaai. Maar bij de aanpak van andere problemen, zoals armoede, laat Europa het afweten. Dat geldt ook voor nationale regeringen. Zij durven geen goed sociaal beleid te voeren uit angst dat bedrijven naar elders verkassen. Zo houden de lidstaten van de Europese Unie elkaar gevangen in een spiraal van sociale afbraak. Dat kan en moet anders. Nog steeds speelt negentig procent van de handel van Europese bedrijven zich af binnen de Europese Unie. Europa hoeft geen willoze speelbal te zijn van de wereldmarkt. Door gezamenlijk sociale basisnormen op te stellen kunnen de lidstaten soevereiniteit terugveroveren op de anonieme krachten van de markt. GroenLinks wil in het Europees Parlement aanjager blijven van een sociaal Europa. Het is gelukt om de sociale grondrechten te verankeren in de Europese Grondwet*. Van de naleving van die grondrechten moet nu werk worden gemaakt.

Als de Grondwet wordt goedgekeurd, wordt het Europees Parlement ook medewetgever op gevoelige terreinen als asiel en strafrecht. Moeten de landen van Europa ophouden met de wedloop wie het strengst is voor asielzoekers? Welke rechten heeft een Nederlander die in het buitenland wordt gearresteerd? De Grondwet geeft de europarlementariërs hierover het laatste woord. Hoezo schertsparlement? Europese politiek wordt meer dan ooit een serieuze zaak. Niet voor niets houdt Nederland over de Europese Grondwet, op initiatief van GroenLinks, het eerste nationale referendum.

Niet alleen de invloed van het Europees Parlement groeit, maar ook de verwachtingen. Veel burgers pikken het niet langer dat het verdeelde Europa machteloos is in de wereldpolitiek. De almacht van de Verenigde Staten is ongezond, ook voor henzelf. Washington heeft een volwassen en kritische Europese partner nodig. De nieuwe Grondwet geeft de Europese Unie een minister van Buitenlandse Zaken. Die zal de steun van het Europees Parlement hard nodig hebben om vijftwintig lid-

staten op één lijn te krijgen. GroenLinks wil die steun geven, maar verlangt dan wel dat slaafse volgzzaamheid aan agressieve Amerikaanse politiek plaats maakt voor een zelfbewuste Europese bijdrage aan het voorkomen en oplossen van conflicten.

Als de Europese Grondwet de eindstreep haalt, zijn we straks niet alleen burgers van het Koninkrijk der Nederlanden, maar ook van de Republiek Europa. Deze vreedzame revolutie heeft grote gevolgen voor politieke partijen: als ze mee willen blijven tellen moeten ze over landsgrenzen heen politiek gaan bedrijven. Daarom heeft GroenLinks met haar zusterpartijen de *Europese Groene Partij* opgericht. Deze omvat dertig partijen van binnen en buiten de Europese Unie. De nieuwe Europese Groene Partij steunt op het werk van de Groenen in het Europees Parlement: de actiefste, luidruchtigste én meest samenhangende fractie in het parlementaire halfroond. De Europese Groene Partij telt spraakmakende politici als Joschka Fischer, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, en Daniel Cohn-Bendit, rebel met een Europese missie. De Europese Groenen knopen ook banden aan met het toenemend aantal groene partijen op andere continenten, van Brazilië tot Australië. De groene stroming is niet meer weg te denken van het politieke toneel.

De Europese Unie is nog altijd beter in het bevorderen van concurrentie dan in het organiseren van solidariteit en duurzaamheid. Regels die marktwerking in het openbaar vervoer voorschrijven, of het inenten van vee tegen dierziekten verbieden, zijn ongewenst en overbodig. Zij dienen alleen de markt, niet de mensen en de dieren. In naam van de vrije markt bemoeit Brussel zich te vaak met zaken die haar niet aangaan, zoals de prijs van Nederlandstalige boeken of het BTW-tarief voor kappers en fietsenmakers. Maar verkeerd Europees beleid kan niet worden gekeerd door met tomaten en rotte vis te smijten vachter de Hollandse Waterlinie. Of door op hoge toon geld terug te eisen namens de Nederlandse belastingbetaler. Laat staan door een Grondwet weg te stemmen die burgers juist meer invloed geeft dan de huidige Europese verdragen.

GroenLinks is kritisch én constructief. Voor een groener en sociaal Europa, dat burgers waar geeft voor hun geld, zijn bondgenoten nodig. Een partij die een progressieve kracht wil zijn in Europa, moet haar programma en politici niet reduceren tot verlengstuk van het nationaal belang. Zij moet een duidelijke visie op het gedeelde Europees belang neerzetten, waarin niet alleen Nederlandse kiezers, maar ook zusterpartijen en maatschappelijke organisaties elders in Europa zich kunnen herkennen. Dan tellen de GroenLinkse zetels in het Europees Parlement dubbel.

Een goed milieu, eerlijke handel, oorlog of vrede, solidariteit tussen rijk en arm, tussen jong en oud, tussen mannen en vrouwen - in een kleiner wordende wereld hangen deze zaken steeds sterker af van wat Europa doet of nalaat. Meer dan ooit is het van belang dat de Europese volksvertegenwoordiging niet gedomineerd gaat worden door rechtse en nationalistische

krachten. Ook al bepaalt uw stem niet wie de baas wordt van Europa, u kunt wél meebeslissen wie de macht krijgt. En dat is belangrijk genoeg.

De Europese Groene Partij

GroenLinks gaat de Europese verkiezingen in als onderdeel van de Europese Groene Partij. Vijftiwintig groene partijen uit de oude en nieuwe EU-landen voeren een grensoverschrijdende campagne, op basis van een gezamenlijk verkiezingsmanifest. De speerpunten van dat manifest zijn opgenomen in dit GroenLinkse verkiezingsprogramma. Hieronder volgt de preambule van het manifest:

Europa kan zoveel beter – Groenen maken het verschil

Groenen maken het verschil in Europa. Ze spelen een cruciale rol in de opbouw van een sociaal, ecologisch en democratisch Europa, en in de bevordering van vrede en het milieu op wereldschaal. Groenen willen dat Europa het verschil maakt in een kwetsbare en verdeelde wereld, ten behoeve van vrede, solidariteit, respect voor diversiteit en rechtvaardigheid. Dat vergt concrete voorstellen voor een duurzame en eerlijke toekomst. Groenen zetten zich in voor een onafhankelijke en samenhangende Europese buitenlandse politiek die onze democratische en ecologische waarden actief verdedigt.

Het Europa dat wij nastreven is open en tolerant. Het komt op voor zowel culturele als natuurlijke diversiteit. Ons Europa legt zich vast op hoge sociale en ecologische standaarden, zowel op Europese als op mondiale schaal. Die standaarden moeten voorrang krijgen boven puur commerciële belangen. In ons Europa wegen de rechtsstaat en de rechten van individuen en lokale bevolkingen zwaarder dan militaire en economische macht. Groenen maken al verschil, en met uw steun bij de Europese verkiezingen kunnen we in de toekomst vaker een beslissende invloed uitoefenen.

Wij Groenen willen een ongedeeld, democratisch, sociaal en ecologisch Europa, waarin alle burgers zich thuis voelen en gelijk respect genieten. Een doorzichtige en democratische Europese Unie, die ter verantwoording kan worden geroepen. Een Unie met een Grondwet die de rechten van burgers beschermt. Een sociale Unie, gebouwd op de beginselen van gelijkheid en solidariteit. Een ecologische Unie die zich inzet voor duurzame ontwikkeling op het hele continent. De Europese Unie is een uniek voorbeeld van vreedzame samenwerking. Zij dient dan ook een hoofdrol te spelen bij het werken aan vrede in een instabiele wereld.

Hoofdstuk 1

Mondiaal Europa

Amerikanen verwijten Europeanen vaak een naïeve, romantische kijk op de wereld. "Amerikanen komen van Mars, Europeanen komen van Venus", zo omschreef de Amerikaanse neo-conservatief Robert Kagan het transatlantische onbegrip. Volgens hem is de Amerikaanse neiging tot spierballentaal en militair ingrijpen superieur aan de Europese voorkeur voor overtuigen, onderhandelen en verleiden. De Duitse groene minister Joschka Fischer herinnerde Kagan eraan dat de Europeanen wel degelijk op de oorlogsplaneet Mars hebben geleefd, nog geen zestig jaar geleden: "Onze houding weerspiegelt de bittere ervaringen van een continent."

De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog, de kosten van wederopbouw en de traagheid van verzoening hebben Europeanen geleerd om het gebruik van geweld niet als zelfbevestiging, maar als falen te zien.

Europeanen zien geweld niet als zelfbevestiging, maar als falen.

De Europese Unie* is een poging om het recht van de sterkste te vervangen door de sterkte van het recht. Om conflicten tussen staten niet met intimidatie en geweld te beslechten, maar met regels, overleg en rechtspraak. De meeste Europeanen zijn dan ook warme voorstanders van multilaterale organisaties als de Verenigde Naties en het Internationaal Strafhof*. Zij bezitten een gezonde afkeer van militair geweld zolang niet alle vreedzame middelen zijn uitgeput. De Europese burgers, in West én Oost, zijn hierin eensgezinder dan hun politici, helaas. Door onenigheid tussen regeringen is de EU vaak afwezig op het wereldtoneel.

Conflictpreventie

GroenLinks legt zich niet neer bij de verdeeldheid en verlamming van de EU, zoals die zich bijvoorbeeld tijdens de Irak-oorlog openbaarde. Een gemeenschappelijke Europese buitenlandse politiek is geen illusie. Op het eigen continent bleek de EU immers wel degelijk in staat om als vredesstichter op te treden. Zo leverde zij in 2001 een belangrijke bijdrage aan het voorkomen van een bloedige burgeroorlog tussen de Slavische meerderheid en de Albanese minderheid in Macedonië. Met shuttle-diplomatie, forse politieke druk, de belofte van economische hulp en een perspectief op EU-lidmaatschap bracht EU-buitenlandvertegenwoordiger Javier Solana politici uit beide kampen ertoe een vredesakkoord te tekenen. Dat verleende meer rechten aan de Albanese Macedoniërs. Toen de EU in 2003 de leiding kreeg van de vredesmacht die toeziet op het vredesakkoord, was het risico op een burgeroorlog in Macedonië al veel kleiner geworden. Waar de EU eerder op dramatische wijze faalde bij

het voorkomen van oorlogen op de Balkan, nam zij ditmaal haar verantwoordelijkheid voor conflictpreventie op het eigen continent. Het kan dus wél.

De 'Max van der Stoel-Universiteit' in Macedonië

Door het vredesakkoord van Ohrid kregen de Albanese en Macedonische recht op onderwijs in de eigen taal. Maar om dat recht daadwerkelijk uit te oefenen zijn goede onderwijsinstellingen nodig. Op initiatief van Max van der Stoel, de Hoge Commissaris voor Minderheden van de OVSE*, is eind 2001 in de stad Tetovo een universiteit opgericht die onderwijs verzorgt in het Albanese, Macedonisch en Engels. Deze universiteit trekt zoveel studenten dat zij geld tekort komt. In het Europees Parlement* heeft GroenLinks gedaan gekregen dat de EU meer geld steekt in de universiteit. Een investering in modern, meertalig onderwijs, maar ook in een multi-etnisch Macedonië dat de kans op aansluiting bij de EU kan verzilveren.

Ook de uitbreiding* van de Europese Unie met landen in Midden- en Oost-Europa is in de ogen van GroenLinks een belangrijk project van conflictpreventie. Natuurlijk, de toetreding van tien landen ineens brengt grote aanpassingsproblemen met zich mee. Er is veel aandacht voor de tekortkomingen van de nieuwkomers. Maar die mogen het zicht niet benemen op de vredeskansen die Europa benut heeft door tempo te maken met de uitbreiding. Vijftien jaar geleden nog stonden Oost en West tegenover elkaar als onderdeel van twee vijandige militaire blokken. Nu werken zij samen in een gedurfd en veelomvattend integratieproject dat uniek is in de wereld. Een project dat met horten en stoten verloopt, maar dat de grote verdienste heeft dat het oorlog tussen de deelnemende landen ondenkbaar heeft gemaakt.

Vredesmissie

De tien nieuwe landen hebben goede vooruitzichten op groei. Zij kunnen de EU tot de grootste economie ter wereld maken. Die status schept verantwoordelijkheden. Het Europa van de 25 is te groot om weg te duiken voor de wereldpolitiek. De veiligheid die de EU haar lidstaten biedt is betrekkelijk zolang de wereld geteisterd wordt door conflicten.

In de nasleep van 11 september 2001 werd duidelijk dat Europa de inspanningen voor een veiliger wereld beter niet kan overlaten aan de Verenigde Staten. Na de omverwerping van het door Al-Qaida gesponsorde Taliban-regime in Afghanistan, liet de regering-Bush de meeste Afghansen aan hun lot over. Als het verwaarloosde land een 'mislukte staat' wordt, kunnen terroristen er opnieuw een schuilplaats vinden. De oorlog tegen Irak

heeft duizenden nieuwe recruten in de armen van Al-Qaida gedreven. Uit de val van Saddam Hussein trekken andere dictatoren de les dat zij zich beter moeten wapenen om zich de VS van het lijf te houden. De Amerikaanse doctrine van eigenmachtig preventief ingrijpen dreigt de wereld met meer, niet minder terrorisme en massavernietingswapens op te zadelen. Terwijl het er juist om ging het horror-scenario van terroristen-met-massavernietingswapens te voorkomen.

Uit deze trieste balans trekt GroenLinks de slotsom dat 'Venus' niet mag capituleren voor 'Mars'. De zwakte van de Europeanen ligt niet aan hun afkeer van oorlog, maar aan de beschamende verdeeldheid van hun leiders. Die schaamte op zich is winst. Tien jaar geleden verwachtte haast niemand dat de EU-landen gezamenlijk zouden optrekken op het wereldtoneel. Nu verlangt een overgrote meerderheid van de Europese burgers een gemeenschappelijke buitenlandse politiek. Niet om de Amerikaanse hypermacht naar de kroon te steken. Wel om een corrigerend tegenwicht te vormen voor de agressieve wijze waarop Washington de Pax Americana willen opleggen aan de wereld. Om kwetsbare mondiale verworvenheden - zoals het Kyoto Protocol tegen klimaatverandering en het Internationaal Strafhof - te beschermen tegen Amerikaanse sabotagepogingen.

*In z'n eentje kan geen enkel Europees land
de Verenigde Staten afremmen.*

Meer Europese eenheid is urgent. Want of ze nu de rol van keizer (Frankrijk) of schoothond (Verenigd Koninkrijk) spelen, zelfs de grootste EU-landen zijn in hun eentje niet bij machte de Verenigde Staten af te remmen. Als de nieuwe Grondwet* wordt goedgekeurd, krijgt de EU een minister van Buitenlandse Zaken. GroenLinks wenst dat de lidstaten Solana nu al machtigen om de standpunten van de lidstaten te coördineren, namens de EU te spreken en te handelen, en daarover verantwoording af te leggen aan het Europees Parlement. Een sterker Europa is ook in Amerika's belang: zonder de kritische steun van bondgenoten, zonder de legitimiteit van de VN kan Washington de dreigingen van terroristische netwerken en massavernietingswapens niet wegnemen. Veiligheid vergt partners die willen samenwerken, geen onderworpenen die op wraak zinnen.

Civiele supermacht

GroenLinks vindt dat de EU een zelfbewuste supermacht moet worden. Geen militaire, maar een civiele supermacht. De activiteiten die de landen van de EU hebben samengesmeed - onderhandelen, handel drijven, achterblijvers helpen - moeten ook haar externe kracht worden: diplomatie, culturele dialoog, eerlijke handel, ontwikkelingssamenwerking en, waar nodig, economische druk. De hefboom voor dergelijke soft power is de mondiale publieke opinie. De EU moet bondgenootschappen nastreven met de opkomende, wereldomspannende civil society, het netwerk van maatschappelijke organisaties dat ijvert voor versterking van de internationale rechtsorde en verantwoorde globalisering.

Als civiele supermacht heeft de EU wel degelijk militaire instrumenten nodig. Die zijn het laatste redmiddel bij oploeiende conflicten, met name in de eigen 'achtertuin'. Op dit moment is de EU genoodzaakt Amerikaanse militaire hulp in te roepen, wanneer bijvoorbeeld haar vredesmacht in Macedonië plotseling geëvacueerd zou moeten worden. De EU dient de verantwoordelijkheid voor de pacificatie van de Balkan zélf te kunnen dragen. Verhoging van militaire uitgaven is daarvoor niet nodig, betere samenwerking wel. De Europese defensiebegrotingen belopen bij elkaar opgeteld de helft van het Amerikaanse militaire budget. Toch kan Europa slechts tien procent van de Amerikaanse militaire vermogens leveren. Die beroerde verhouding tussen prijs en prestatie moet de EU recht trekken, zonder de Amerikanen te willen evenaren. Een Europees 'vredesleger' doet geen afbreuk aan het belang dat Europa heeft bij de internationale rechtsorde.

Anders globaliseren

Voor een katoenboer in het Afrikaanse land Benin heeft Europa een minder vriendelijk gezicht. Weliswaar ontvangt zijn land jaarlijks ongeveer 50 miljoen euro ontwikkelingshulp van de EU. Maar tegelijk bederft Europa de markt voor katoen, het belangrijkste exportproduct van Benin. De lage katoenprijs is het gevolg van mondiale overproductie. Die ontstaat omdat de VS en de EU hun katoenproducenten zwaar subsidiëren. Zuid-Europese katoenboeren ontvangen meer dan honderd procent van de wereldmarktprijs aan subsidie, in totaal zo'n 700 miljoen euro. De Europese ontwikkelingshulp aan Benin is dus niet meer dan een schaamlap voor falend handelsbeleid.

Handel, zo toont de ontstaansgeschiedenis van de EU, kán bijdragen aan vrede en stabiliteit. Maar alleen wanneer het eerlijke handel is. De EU investeert vele miljarden in haar minst ontwikkelde regio's om hun kansen op de interne markt* te vergroten en de welvaart beter te spreiden. Ook heeft Brussel regels opgesteld voor staatssteun, milieu en werknemersrechten teneinde concurrentievervalsing tegen te gaan. Daardoor hebben alle lidstaten profijt bij de Europese handel.

Vergeleken met de Europese markt is de wereldmarkt een jungle. Het mondiale handelssysteem is meedogenloos voor de landen en bevolkingsgroepen die niet meekunnen in de concurrentieslag. De spelregels worden gedicteerd door rijke landen. Zij ontzeggen arme landen de marktbescherming waarmee zij hun eigen economie groot hebben gemaakt. Veel ontwikkelingslanden zijn speelbal van multinationals, waarvan de omzet hun bruto nationaal product* ver overtreft, en van financiële markten. Zij kunnen aangetrokken kapitaal even snel weer kwijt zijn wanneer speculanten elders ter wereld een hoger rendement zien gloren. Ontwikkelingshulp draagt bij aan mondiale herverdeling van welvaart, maar het effect wordt tenietgedaan door de terugbetaling van schulden en door westers protectionisme. Voor arbeidsmigratie van Zuid naar Noord, ook een vorm van welvaartsspreiding, is het loket gesloten.

Deze ongelijke verdeling van kansen, gevoegd bij de corruptie en mensenrechtenschendingen waarmee veel regeringen hun schaarse ontwikkelingskansen verprutsen, maakt het huidige globaliseringsproces tot een bron van conflicten. Te meer daar een ongecontroleerde toename van handel en vervoer de natuurlijke hulpbronnen van de aarde uitput, ten koste van de

welvaart van toekomstige generaties. Landen die milieuvorwaarden stellen aan producten riskeren notabene een veroordeling door de Wereldhandelsorganisatie (WTO)* wegens verstoring van de handel. Zo mag de VS strafheffingen opleggen aan de EU, omdat die - op aandringen van het Europees Parlement - haar markt gesloten houdt voor vlees van 'turbo-koeien' die zijn ingespoten met groeihormonen. In 2003 heeft de VS bij de WTO een klacht ingediend tegen de voorwaarden die de EU stelt aan de toelating van genetisch gemanipuleerde organismen. De verplichte etikettering van gen-voedsel, bedoeld om consumenten keuzevrijheid te verschaffen, is Washington een doorn in het oog. De regering-Bush wenst te bepalen wat de Europeanen eten.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen, wereldwijd

De inwoners van China of Brazilië hebben evenveel recht op een schone leefomgeving als de Europeanen. Europese bedrijven zouden daarom ook buiten de grenzen van de EU de Europese milieunormen moeten naleven. In 2003 zette het Europees Parlement daartoe een eerste stap. Op voorstel van GroenLinks besloten de europarlementariërs dat multinationals jaarlijks moeten rapporteren over de naleving van EU-milieunormen door hun buitenlandse vestigingen. Verstokte vervuilers staan dan voor schut. Het EP eiste ook dat Europese multinationals overal ter wereld fundamentele arbeidsnormen respecteren, zoals het recht om vakbonden te vormen. De Europese Commissie* dient het parlamentsbesluit nu uit te werken tot een wetsvoorstel.

Inmiddels groeien de twijfels over het ideaal van onbeperkte vrijhandel. Het protest van anders-globalisten en het toenemend zelfbewustzijn van ontwikkelingslanden heeft internationale organisaties als het Internationaal Monetair Fonds, de Wereldbank en de EU in de verdediging gedrukt. De EU en haar lidstaten weren zich tegen kritiek door zich op te werpen als voorvechters van verantwoorde globalisering. Maar de retoriek kan niet verhullen dat handelsbelangen meestal voorrang krijgen. Als kampioen van het Kyoto Protocol tegen klimaatverandering probeert de EU ecologische grenzen te bewaken. Tegelijk vissen Europese supertrawlers Afrikaanse kustwateren leeg. Brussel en de lidstaten doneren samen meer dan twee-derde van de mondiale ontwikkelingshulp. Tegelijk dumpt de EU haar landbouwoverschotten in ontwikkelingslanden, waardoor inheemse boeren uit de markt gedrukt worden. De EU onderschrijft de VN-belofte om binnen tien jaar het aantal wereldbewoners zonder schoon drinkwater te halveren. Tegelijk zet zij binnen de WTO ontwikkelingslanden onder druk om hun drinkwatervoorziening uit te besteden aan westerse bedrijven; zo dreigt water voor de armen onbetaalbaar te worden. De Europese hypocrisie werd in 2003 afgestraft in Cancún. De EU wilde deze 'ontwikkelingstop' haar eigen agenda ter bescherming van investeerders opdringen, maar de ontwikkelingslanden pikten dat nu eens niet. Toen zij de Wereldhandelstop opblezen, kwam de Europese Commissie te kijk te staan als lobbyist voor de eigen multinationals.

Radicale breuk

GroenLinks vindt het hoog tijd voor een radicale breuk in het Europese handelsbeleid. De EU dient niet de belangen van grote bedrijven, maar milieubescherming en armoedebestrijding tot speerpunt te maken in alle handelsbesprekingen. Alleen met een coherent beleid kan zij een geloofwaardige civiele supermacht worden, die bijdraagt aan mondiale veiligheid. Als grootste handelsblok ter wereld kan de EU verschil maken, mits zij bondgenoten vindt. Daartoe zal de VS, met zijn agressieve handelspolitiek, niet vaak behoren. Om ontwikkelingslanden aan haar zijde te krijgen, dient de EU milieubescherming en armoedebestrijding nadrukkelijk aan elkaar te koppelen: duurzame ontwikkeling.

Als grootste handelsblok ter wereld kan de Europese Unie verschil maken.

Dat betekent dat elk milieuverdrag dat de EU bepleit, elke milieumaatregel waaraan zij de invoer wil onderwerpen, dient te worden voorafgegaan door overleg met de betrokken ontwikkelingslanden: wat zijn de gevolgen voor hen, hoe vallen de nadelen te ondervangen? De EU komt er dan niet onderuit om een concreet ondersteuningsaanbod te doen, in de vorm van financiële hulp of overdracht van technologie en expertise. Zo kunnen de betrokken landen hun export veiligstellen en hun ontwikkelingskansen vergroten. Afspraken over de bescherming van bossen, bijvoorbeeld, met een importverbod voor 'fout hout', maken alleen kans wanneer ontwikkelingslanden ondersteund worden bij het opzetten van een duurzaam bosbeheer dat meer oplevert dan kaalslag.

Door milieu en ontwikkeling te koppelen kan de EU het verwijt van protectionisme ontlopen en voldongen feiten scheppen voor de WTO. Landen die hun export beperkt zien omdat zij lak hebben aan afspraken over duurzame ontwikkeling, zetten zich te kijk wanneer zij een klacht indienen bij de WTO. Op hun beurt kunnen de WTO-geschillenpanels, die oordelen over handelsconflicten, milieu-afspraken met een breed draagvlak niet zomaar overrulen. Tenslotte heeft de WTO, net als de EU, duurzame ontwikkeling in haar statuten opgenomen. Het is zaak deze organisaties aan hun woord te houden.

Daar zal vooral het Europees Parlement voor moeten zorgen. Wanneer de Europese Grondwet in werking treedt, kan de EU geen enkel handelsverdrag meer sluiten zonder goedkeuring van het parlement. De europarlementariërs dienen hun machtspositie te gebruiken om een eind te maken aan de geheimhoudingsdrift die Europese en internationale handelsbesprekingen beheerst. Openbaarheid is het krachtigste tegengif tegen lobby's die duurzame ontwikkeling willen opofferen aan teugelloze marktwerking.

Programmapunten

A. Buitenlands en veiligheidsbeleid

1. In al haar buitenlandse betrekkingen richt de EU zich op versterking van de mondiale rechtsorde, waarborging van mensenrechten, duurzame ontwikkeling, armoedebestrijding en vermindering van spanningen tussen staten en volkeren.
2. Conflictpreventie is *core business* van de EU. Zij gaat uit van een regionale benadering, waarbij wordt samengewerkt met internationale organisaties, nationale staten, non-gouvernementele organisaties en lokale vredesinitiatieven.
3. De EU richt een *Civil Peace Corps* op, professionals gespecialiseerd in niet-militaire vormen van conflictbeheersing, en stelt dit ter beschikking van VN en OVSE*. De EU verleent steun aan burgervredesteams.
4. Militaire interventie dient gelegitimeerd te zijn door een VN-mandaat en te voldoen aan de criteria van proportionaliteit en effectiviteit. In uitzonderlijke gevallen, als sprake is van (dreigende) genocide of zeer ernstige schendingen van mensenrechten en de VN niet tot overeenstemming komt, kan de EU deelnemen aan vredesoperaties die niet steunen op een resolutie van de Veiligheidsraad of de Algemene Vergadering van de VN. Bij dergelijke operaties toetst het Internationaal Gerechtshof achteraf of de schending van universele mensenrechten de inbreuk op de nationale soevereiniteit rechtvaardigt.
5. De EU definieert de taken en het operatiegebied van haar snelle-reactiemacht*. De nadruk ligt op het voorkomen en beëindigen van gewapende conflicten aan de instabiele randen van Europa, in samenwerking met VN en OVSE. Voor militaire operaties buiten het eigen continent vormt optreden in breder verband, bijvoorbeeld met landen uit de regio, het uitgangspunt.
6. Verregaande samenwerking en taakspecialisatie verbeteren de prijs-prestatieverhouding van de krijgsmachten van de EU-landen.
7. Voor uitzending van EU-troepen is instemming vooraf nodig van zowel het EP als de nationale parlementen van de deelnemende landen.
8. De EU-gedragscode over wapenexport wordt aangescherpt en bindend gemaakt. Voor wapendoorvoer gaan dezelfde restricties gelden als voor -export.
9. De EU zet zich in voor versterking van de internationale verdragen, met de bijbehorende inspectieregimes, tegen de verspreiding van massavernietigingswapens. Zij bevordert regionale veiligheidsarrangementen die de behoefte aan afschrikking verminderen. Zij onderstreept het primaat van de VN bij het treffen van sancties.
10. Het Non-ProliferatieVerdrag verplicht Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en andere kernwapenstaten tot het afbouwen van hun nucleaire arsenalen. De EU zet deze landen ertoe aan zich aan hun verplichting te houden.
11. Voorkomen en bestrijden van terrorisme is in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van (inter)nationale politie- en inlichtingendiensten, waaronder Europol*. Om terroristennetwerken hun recruten, sympathisanten, geldbronnen, wapens en schuilplaatsen te ontnemen is een politiek van lange adem nodig: vermindering van armoede, onderontwikkeling, rechteloosheid, culturele en religieuze tegenstellingen en politieke wederopbouw van 'mislukte staten' onder gezag van de VN. De EU gaat daarvoor grotere inspan-

ningen leveren.

12. De functies van Eurocommissaris* voor Buitenlandse Betrekkingen en Hoge Vertegenwoordiger* voor het Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid worden al vanaf het aantreden van de nieuwe Commissie in 2004 in één persoon verenigd. Deze (toekomstige) EU-minister van Buitenlandse Zaken krijgt van de lidstaten armslag om aan een beter gecoördineerd buitenlands en veiligheidsbeleid te werken, opdat de EU met één stem spreekt. Lidstaten dienen, voorafgaand aan buitenlandpolitieke stellingnamen en acties, consultaties te plegen in EU-verband. De minister van Buitenlandse Zaken legt verantwoording af aan het EP en treedt af wanneer het EP het vertrouwen opzegt.
13. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk dragen hun permanente zetel in de VN-Veiligheidsraad over aan de EU. In afwachting daarvan vertolkt de EU-minister van Buitenlandse Zaken de EU-standpunten in de Veiligheidsraad.
14. Europese politici gaan een *hearts and minds*-campagne voeren in de VS. Onder meer door optredens in de media brengen zij de voordelen van multilateralisme, vreedzame conflict-oplossing en duurzame ontwikkeling voor het voetlicht.
15. "Als we een arrogante natie zijn, zullen ze aanstoot aan ons nemen. Als we een deemoedige maar sterke natie zijn, zullen ze ons verwelkomen." (presidentskandidaat George W. Bush in 2000)

B. Handel en ontwikkeling

1. Een coherentietoets verzekert dat de EU-inzet voor duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding niet doorkruist wordt door ander Europees beleid. Er komt een klachtenbureau waar ontwikkelingslanden en NGO's* schendingen van het coherentiebeginsel kunnen melden.
2. De EU neemt het voortouw bij het stellen van ecologische en sociale voorwaarden aan de wereldhandel. Zij dwingt bij de WTO verruimde mogelijkheden af voor handelsbeperkingen ter bescherming van milieu, natuur, volksgezondheid en dierenwelzijn, maar ook met het oog op schendingen van mensenrechten of internationaal erkende arbeidsnormen.
3. Voorafgaand aan handelsbeperkingen pleegt de EU overleg met de getroffen landen en met NGO's. In het geval van ontwikkelingslanden biedt zij een concreet ondersteuningspakket aan, dat deze landen in staat stelt aan de Europese eisen te voldoen en hun ontwikkeling te bevorderen.
4. De EU schaft alle resterende importheffingen op producten uit ontwikkelingslanden eenzijdig af. Zij staat ontwikkelingslanden wel marktbescherming toe.
5. *Fair trade*-producten worden tevens vrijgesteld van BTW.
6. Het EP verwerpt handelsverdragen indien over de onderhandelingsinzet geen openbaar debat is gevoerd met maatschappelijke organisaties en het EP.
7. De EU maakt zich sterk voor democratisering van de WTO:
 - a) een betere informatiepositie voor ontwikkelingslanden en NGO's;
 - b) het recht voor NGO's om te interveniëren bij geschillenpanels;
 - c) opname van een milieujurist of een jurist uit een ontwikkelingsland in het panel wanneer het geschil over een milieukwestie of een ontwikkelingsland gaat.
8. De EU bepleit de oprichting van een sterke VN-organisatie

- voor Duurzame Ontwikkeling, waarin de bestaande VN-organisaties, -programma's en verdragssecretariaten op het gebied van milieu en ontwikkeling opgaan. De EU zelf krijgt een Eurocommissaris voor Duurzame Ontwikkeling.
9. De OESO-gedragscode c.q. de toekomstige VN-normen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen worden verplicht gesteld voor multinationale ondernemingen. Naleving ervan wordt een voorwaarde voor toekenning van exportfaciliteiten. Ook moeten multinationals die buiten de EU opereren jaarlijks rapporteren in hoeverre zij zich houden aan Europese milieu- en arbeidsnormen.
 10. De EU heft het bankgeheim op voor alle internationale transacties. Op financiële transacties die de EU-grenzen overschrijden wordt een *Tobin tax* geheven; de opbrengst gaat naar de VN.
 11. Binnen IMF en Wereldbank komt de EU op voor het recht van landen om zelf te bepalen in hoeverre zij zich openstellen voor kapitaalverkeer.
 12. De EU ondersteunt de acht millenniumbeloften van de VN, onder meer door:
 - a) haar lidstaten te houden aan de afspraak om hun ontwikkelingshulp op minimaal 0,7% BNP* te brengen;
 - b) zich in te zetten voor ruimere schuldkwijtschelding;
 - c) de feminisering van de armoede tegen te gaan;
 - d) meer te investeren in de strijd tegen HIV/Aids, tuberculose en malaria. De productie en verstrekking van goedkope medicijnen tegen deze ziekten in ontwikkelingslanden mag niet worden belemmerd door octrooien.
 13. Het Europees Ontwikkelingsfonds wordt onderdeel van de EU-begroting, zodat het EP zeggenschap krijgt over de bestedingen.
 14. De EU mag internationale onderhandelingen over handel in diensten (GATS) niet aangrijpen om lidstaten of ontwikkelingslanden te verplichten tot liberalisering en privatisering van publieke diensten.
- in te voeren, het VN-Vluchtelingenverdrag na te leven en het buitenlands beleid niet te dwarsbomen.
6. Over het starten van toetredingsonderhandelingen met kandidaat-lidstaten wordt een EU-wijd referendum gehouden.
 7. In toetredingsverdragen worden vrijwaringsclausules opgenomen, die de EU machtigen om nieuwe lidstaten uit te sluiten van deelgebieden van de interne markt of van de justitiesamenwerking, wanneer zij bij toetreding nog niet aan de EU-standaarden voldoen.
 8. De EU streeft intensievere uitwisseling en samenwerking na – op het gebied van cultuur, onderwijs, handel, arbeidsmigratie, milieu en diplomatie - met de landen van Noord-Afrika en de nieuwe burens aan haar oostgrens, voor zover de politieke situatie in deze landen dat toelaat.
 9. De grenscontrole aan de nieuwe grenzen van de EU mag geen onredelijke obstakels opwerpen voor culturele uitwisseling, familiebezoek en handelsverkeer.
 10. Voor visumverlening vestigt de EU een fijnmazig netwerk van Euroconsulaten in haar buurlanden. Samen met deze landen stelt de EU actieplannen op, waarin de voorwaarden worden bepaald waaronder, op termijn, de visumplicht kan komen te vervallen.

C. EU-uitbreiding

1. De EU spant zich in om de onderhandelingen met Roemenië en Bulgarije voortvarend af te ronden, met het oog op toetreding in 2007.
2. De EU is geen exclusief-christelijk project. De EU opent toetredingsonderhandelingen met Turkije, wanneer dit land voldoende voortgang heeft geboekt inzake democratisering, het terugdringen van de politieke rol van het leger, bescherming van mensenrechten en beëindiging van het Turks-Koerdische conflict.
3. De EU doet haar toetredingsbelofte aan Kroatië, Servië-Montenegro, Bosnië, Macedonië en Albanië gestand. Met de landen die voldoen aan de politieke voorwaarden voor het EU-lidmaatschap, worden in 2009 toetredingsonderhandelingen gestart. Verdragen met de VS over het niet uitleveren van Amerikaanse staatsburgers aan het Internationaal Strafhof zijn onverenigbaar met het EU-lidmaatschap.
4. Verdere uitbreiding van de EU is afhankelijk van de mate waarin de EU haar interne functioneren weet aan te passen aan het groeiend ledental.
5. Indien de weg naar volledige integratie in de EU te lang is, is een gedeeltelijk lidmaatschap bespreekbaar. Dit deellidmaatschap omvat stemrecht in de Raad* op de terreinen waarop men meedoet met de EU, alsmede de verplichting om de belangrijkste sociale en milieuwetgeving van de EU

Hoofdstuk 2

Duurzaam Europa

Babyvoedsel in potjes moet tegenwoordig vrij zijn van bestrijdingsmiddelen.

Consumenten hoeven binnenkort geen 'verwijderingsbijdrage' meer te betalen voor koelkasten, computers en andere apparaten. De fabrikant gaat de kosten dragen van de verwerking van afgedankte apparaten. Om kosten te besparen, zullen fabrikanten hun producten zoveel mogelijk recyclebaar maken.

Zware olie mag sinds 2003 niet meer vervoerd worden met enkelwandige tankers; vanaf 2010 zijn alleen tankers met dubbele scheepswand nog welkom in Europese havens. Dat verkleint het risico van olierampen, die zee en strand vervuilen en de natuur verwoesten.

Cosmetica mag vanaf 2009 geen kankerverwekkende stoffen meer bevatten, en uiterlijk in 2013 niet meer getest worden op dieren.

Europese milieuwetten, zo blijkt uit deze voorbeelden, raken het dagelijks leven van iedereen. Ze komen vaak tergend langzaam tot stand, maar gelden dan wel voor 450 miljoen Europeanen. Tel uit je winst. GroenLinks heeft de afgelopen jaren, samen met de andere Groenen in het Europees Parlement* en de groene ministers in de Europese Milieuraad*, een forse impuls gegeven aan het Europese milieubeleid. Tachtig procent van de Nederlandse milieuregels komt tegenwoordig uit Brussel.

Groene europarlementariërs en ministers hebben een forse impuls gegeven aan het Europese milieubeleid.

Deze Europese bemoeienis is logisch, want het milieu kent geen grenzen. Zeker niet nu allerlei koopwaar vrijelijk circuleert op de Europese markt. De meest hardnekkige milieuproblemen, zoals klimaatverandering en teloorgang van biodiversiteit, zijn alleen op te lossen met bindende, grensoverschrijdende regelgeving.

Maar de Europese Unie* is nog lang niet duurzaam. Het bewaren van natuurlijke hulpbronnen voor toekomstige generaties stelt haar voor grote uitdagingen. Slaagt de EU erin om een halt toe te roepen aan het uitsterven van planten- en diersoorten? Dat kan alleen als zij natuurgebieden beschermt en, over grenzen heen, met elkaar verbindt. Komt er een einde aan het dierenleed in de bio-industrie? Het Europese voorschrift om kippen meer kooiruimte te geven is nog slechts een bescheiden opmaat. Maakt de EU haar voortrekkersrol bij het tegengaan

van klimaatverandering waar? Daarvoor moet zij de uitstoot van het broeikasgas kooldioxide daadwerkelijk verminderen. De komende jaren zijn beslissend.

Nederland geen koploper meer

Een ambitieus Europees duurzaamheidsbeleid is des te belangrijker, nu milieu, natuur en dierenwelzijn in Den Haag uit de gratie zijn. Tot in de jaren negentig liep Nederland voorop bij duurzame ontwikkeling. De samenhangende, grensoverschrijdende visie van het eerste Nationale Milieubeleidsplan vormde een Europese primeur. Het afstaan van milieubevoegdheden aan de Europese Unie kon dan ook alleen maar slecht uitpakken voor het Nederlandse milieubeleid, zo dachten velen. Maar het liep anders. In 2003 waarschuwde het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu dat Nederland met zijn milieubeleid is teruggezak naar de Europese middenmoot. Erger nog: uit Europees onderzoek blijkt dat van alle EU-burgers de Nederlanders het minst geïnteresseerd zijn in milieubehoud. Waar maakt men zich de meeste zorgen over milieuproblemen? Uitgerekend in Griekenland, tot voor kort het armste land van de EU.

Deze uitkomst laat zien dat de toetreding van de nog armere Midden- en Oost-Europese landen niet nadelig hoeft te zijn voor de Brusselse milieuwetgeving. In de nieuwe lidstaten heeft het milieubeleid juist een impuls gekregen door de toetredingseisen van de EU, zo constateren milieu-organisaties. Weliswaar schieten deze landen nog tekort bij het uitvoeren van milieuwetten, maar daarin zijn ze allerminst uniek. Neem het voormalige gidsland Nederland. Dit werd in 2003 door het Europees Hof van Justitie* veroordeeld wegens zijn lakse mestbeleid. Prognoses duiden erop dat het kabinet-Balkenende de in EU-verband afgesproken vermindering van de uitstoot van broeikasgassen niet gaat halen.

Natuurbescherming in Midden- en Oost-Europa

De nieuwe lidstaten van de EU hoeven niet alle Europese milieuwetten meteen na te leven, zo is afgesproken in het toetredingsverdrag. Voor sommige verplichtingen, zoals de zuivering van afvalwater, zijn nu eenmaal dure investeringen nodig. In 2013 moet de inhaalslag voltooid zijn. Maar er zijn ook Europese wetten die weinig geld kosten. Met steun van natuurbeschermers in Midden- en Oost-Europa heeft GroenLinks bedongen dat deze landen vanaf dag één van hun lidmaatschap bedreigde dieren- en plantensoorten moeten beschermen. Burgers, boeren en maatschappelijke organisaties dienen te worden betrokken bij de aanwijzing van natuurgebieden. De soortenrijkdom in bijvoorbeeld het Karpaten-gebergte, met zijn bruine beren, wolven en keizersarenden, is zo uniek dat zij niet verloren mag gaan.

Klimaatverandering aanpakken

Het wetenschappelijk forum van de Verenigde Naties is ervan overtuigd dat de mens bijdraagt aan de opwarming van de aarde, met name door het gebruik van fossiele brandstoffen. Deze klimaatverandering schept ernstige problemen voor mens, dier en ecosysteem: van de stijging van de zeespiegel tot het verdwijnen van soorten. Nederland moet rekening houden met extremer weer: zowel overvloedige regenval als langdurige droogte. Elders op de wereld dreigt de verslechtering van de natuurlijke omgeving armoede te vergroten, conflicten aan te wakkeren en nieuwe vluchtelingenstromen in gang te zetten. Er is alle reden om klimaatverandering tegen te gaan.

In 1997 werd een internationaal akkoord gesloten, het Kyoto Protocol, dat de eerste stappen bevat om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Het zijn de industrielanden die deze stappen moeten zetten. Zij hebben immers de hoogste uitstoot. De ontwikkelingslanden kregen in Kyoto gedaan dat zij nog geen verplichtingen op zich hoeven te nemen. De EU steunde hen daarin, want zij wilde milieubeleid verbinden met ontwikkelingsbeleid. In die verbinding ligt de kracht van het begrip duurzame ontwikkeling: behoud van natuurlijke hulpbronnen is alleen mogelijk als die hulpbronnen eerlijker verdeeld worden over de bewoners van de aarde. Rijke landen moeten hun milieubeslag terugdringen, opdat ontwikkelingslanden ruimte houden om hun bevolking van basisbehoeften als voedsel, water, energie en onderwijs te voorzien.

Het vervolg op Kyoto stemt niet vrolijk. De Verenigde Staten stoten per hoofd van de bevolking de meeste broeikasgassen uit, maar juist dit land weigert het Kyoto Protocol te ratificeren. Washington vindt Kyoto oneerlijk, omdat het nog geen verplichtingen bevat voor ontwikkelingslanden. Ook Australië is afgehaakt. Om Canada, Rusland en Japan binnenboord te houden zijn flinke concessies nodig geweest. De EU tenslotte heeft moeite om aan haar eigen reductieverplichting – in 2010 acht procent minder uitstoot dan in 1990 – te voldoen. Toch is het aan de onverzettelijkheid van de EU te danken dat er überhaupt nog sprake is van mondiaal klimaatbeleid. Eensgezind hebben de Europese regeringen de Amerikaanse pogingen om Kyoto te saboteren weerstaan. Daarmee is voorkomen dat de wereldgemeenschap de kop in het zand steekt voor de gevaren van klimaatverandering.

Europa weerstaat de Amerikaanse pogingen om het Kyoto Protocol te saboteren.

Kyoto stelt de EU in de komende jaren voor een driedubbele uitdaging. In de eerste plaats dient zij de VS te overtuigen van de noodzaak van klimaatbeleid. Het probleem zit niet bij de Amerikaanse bevolking – 88 procent is vóór Kyoto – maar bij de regering-Bush die aan de leiband loopt van het behoudzuchtige deel van het bedrijfsleven. In de tweede plaats moet de EU ontwikkelingslanden zover krijgen dat ook zij, na 2010, een limiet aan de uitstoot van broeikasgassen aanvaarden. Dat lukt alleen als de aanpak van klimaatverandering op intelligente wijze wordt gekoppeld aan de oplossing van andere problemen in ontwikkelingslanden. De opwarming van de aarde is, begrijpe-

lijkerwijs, niet hun grootste zorg. Schoon water, voldoende voedsel en schone lucht houden hen meer bezig. Het is aan de EU om met ontwikkelingslanden in overleg te treden over een integrale aanpak die ook het klimaat ten goede komt. China bijvoorbeeld maakt al auto's met katalysator, maar het terugdringen van de luchtvervuiling in Chinese steden vergt ook een schonere energievoorziening. Door met Europese steun over te schakelen van kolen op wind- en zonne-energie helpt China niet alleen haar bevolking aan frisse lucht, maar maakt het land ook een begin met klimaatbeleid. Met een efficiënter gebruik van water bij de rijstteelt kunnen eveneens twee vliegen in één klap worden geslagen: minder waterverspilling en tegelijk minder uitstoot van methaan, het belangrijkste broeikasgas na kooldioxide.

De EU zal de VS en ontwikkelingslanden alleen mee kunnen krijgen in de aanpak van klimaatverandering, wanneer zijzelf haar beloften waarmaakt. Dat is de derde en grootste uitdaging: de eigen reductieverplichting voor 2012 naleven, en ambitieuze doelen vaststellen voor de jaren daarna.

Milieu boven markt

De Europese kan Kyoto slechts naleven wanneer zij kiest voor een veel groener beleid op terreinen als verkeer, landbouw en energie. Alleen al de toename van het autoverkeer dreigt alle inspanningen voor uitstootvermindering teniet te doen. De rood-groene regering in Duitsland voert daarom een kilometerheffing voor vrachtwagens in. Het stadsbestuur van Londen, ook rood-groen, wist met een tolheffing voor auto's zowel verkeersopstoppingen als vervuiling te verminderen. Deze voorbeelden verdienen Europese navolging.

Daarbij is het van belang dat de Brusselse obsessie met een markt zonder obstakels niet verstikkend werkt op nationaal milieubeleid. Voor de voortgang van het Europees milieubeleid zijn voortrekkers nodig. GroenLinks wil dat Nederland daar opnieuw toe gaat behoren. De EU moet maximale ruimte scheppen voor lidstaten die als aanjager van een duurzaam beleid willen fungeren. Europese milieuwetten dienen dus een eenduidig minimumkarakter te krijgen, dat verdergaande nationale wetgeving toestaat – ook wanneer die een belemmering vormt voor het vrije verkeer van goederen op de Europese markt. De EU moet tevens ruimte bieden aan maatschappelijk initiatief: overeenkomsten tussen bijvoorbeeld milieubeweging en industrie kunnen milieudoelen helpen verwezenlijken. Brussel dient dan wel wetgeving achter de hand te houden, als stok achter de deur.

Voor een duurzame, energiezuinige toekomst hoeven we vrijheid en genot niet af te zweren. GroenLinks streeft naar een ontspannen samenleving waarin mensen eigen keuzes maken, bijvoorbeeld tussen goed openbaar vervoer en het gebruik van milieuvriendelijke waterstofauto's. Een samenleving die niet van dictaturen in het Midden-Oosten afhankelijk is voor haar olietoevoer, en die niet blootstaat aan de gevaren van kerncentrales. Een samenleving die haar boeren koestert, omdat zij niet alleen voor smakelijk voedsel en een aantrekkelijk platteland zorgen, maar ook voor schone energie uit olifantengras en andere energiegewassen. Windmolenparken op zee kunnen nu al concurreren met fossiele energiebronnen, zonne-energie is binnen enkele jaren rendabel. Een duurzaam Europa is moge-

lijk, als we de kansen grijpen.

Kyoto zonder kernenergie

Op grond van het Kyoto Protocol mogen rijke landen een deel van hun uitstootvermindering realiseren door te investeren in schone energie in ontwikkelingslanden en voormalige Sovjet-republieken. De Europese nucleaire industrie, die – overigens ten onrechte – claimt geen kooldioxide te produceren, zag in deze afspraak nieuwe overlevingskansen. Maar op initiatief van GroenLinks hebben de Europese Groenen daar in 2001 een stokje voor gestoken: bij de onderhandelingen over de uitvoering van Kyoto dwongen de groene ministers af dat de export van kerncentrales niet meetelt als een investering in schone energie.

Landbouw op de schop

De band tussen boeren en andere burgers is ernstig aangetast door de uitwassen van een Europees landbouwbeleid dat gericht is op kwantiteit in plaats van kwaliteit. Vervuiling van grondwater, afname van soortenrijkdom, dierenleed in de bio-industrie, dumping van overschotten in ontwikkelingslanden, het ene na het andere voedselshandaal - veel Europeanen vragen zich af waarom zij als belastingbetalers dit soort landbouwpraktijken moeten subsidiëren. Met maar liefst 42 miljard euro per jaar.

Niettemin spannen veel boeren zich wel degelijk om voedsel te produceren met respect voor dieren, milieu, natuur en landschap. GroenLinks wil opkomen voor deze vernieuwers. Zij verdienen Europese steun. Het Europese landbouwbeleid dient radicaal hervormd te worden om meer boeren in staat te stellen de vernieuwingsslag maken. Om zich, in de woorden van de Duitse groene landbouwminister Renate Künast, op *Klasse statt Masse* te richten. Het huidige landbouwbeleid subsidieert de afzetprijzen en inkomens van boeren, ongeacht de manier waarop zij hun producten telen. In plaats daarvan dient de EU boeren te belonen voor de maatschappelijke diensten die zij leveren: dierenwelzijn, natuurbehoud, zorg voor het landschap en berging van wateroverschotten. Dus geen subsidie meer voor een vleeskalf of een hectare graan, wel voor de bereidheid om weiden en akkers te delen met grutto's, wilde hamsters en wandelaars. De vitaliteit van het platteland en de boereninkomens zijn ermee gediend wanneer boeren tevens ondersteuning krijgen bij het verbreden van hun activiteiten: van het opzetten van boerderijcrèches tot het in de markt zetten van streekproducten.

Plattelandontwikkeling, zo luidt de Brusselse verzamelterm voor deze activiteiten. Daaraan wordt nu tien procent van het Europese landbouwbudget besteed. Dat zet geen zoden aan de dijk. Ook wanneer de in 2003 afgesproken hervormingen hun beslag krijgen, zal nog steeds meer dan vijftientig procent van de landbouwgoeden naar traditionele prijs- en inkomenssteun gaan. GroenLinks wil af van deze subsidies. De steun voor plattelandontwikkeling moet daarentegen fors omhoog. Over het soort diensten waarvoor boeren beloofd worden moeten nationale en regionale overheden meer zeggenschap krijgen. Omdat zij meebetalen, en omdat alleen zij kunnen zorgen voor regels op maat.

Plattelandontwikkeling kan ook voor de boeren in de nieuwe lidstaten, waar de agrarische werkgelegenheid onder druk staat, kansen scheppen. Een land als Polen heeft veel landbouwgrond en een rijke natuur. Het land kan koploper worden in zowel biologische landbouw als agrarisch landschaps- en natuurbeheer.

Het oude landbouwbeleid kan echter niet helemaal overboord. Regels voor productiebeheersing, zoals melkquota, zijn nodig om overproductie te voorkomen en de inkomens van boeren te beschermen. Anders concurreren de Europese boeren elkaar kapot, en verdwijnen grazende koeien en wuivende graanvelden uit het Nederlandse landschap. Quota dienen wel te zijn afgestemd op de afzetmogelijkheden. Met het opkopen van overschotten en het dumpen ervan in ontwikkelingslanden moet de EU ophouden. De beste waarborg voor serieuze productiebeheersing is het afschaffen van garantieprijzen. Overproductie door te ruim bemeten quota wordt dan gecorrigeerd door het prijsmechanisme, en niet afgewenteld op de EU-begroting en de Derde Wereld.

In een duurzaam landbouwmodel produceert Europa voedsel voor zichzelf, en ziet zij af van de ambitie om de wereldmarkt te veroveren. Gesleep met landbouwproducten van het ene naar het andere continent dient het milieu meestal niet. De EU kan een partnerschap met ontwikkelingslanden echter wel vergeten als zij hun de kans ontzegt om landbouwproducten te exporteren. Omdat duurzaamheid niet alleen om milieu, maar ook om ontwikkeling draait, moet de EU importheffingen voor ontwikkelingslanden afschaffen.

Landbouw is meer dan het zo goedkoop mogelijk produceren van voedsel.

Importheffingen blijven wél nodig om de Europese boeren te beschermen tegen de massale import van bulkproducten uit de Verenigde Staten en andere agrarische grootmachten. Als de EU erin slaagt een duurzame, multifunctionele landbouw te ontwikkelen, die duidelijk afwijkt van de industriële landbouw in de VS, is deze vorm van marktbescherming zeer goed te verdedigen. De EU moet binnen de Wereldhandelsorganisatie* krachtig opkomen voor het standpunt dat landbouw méér is dan het zo goedkoop mogelijk produceren van voedsel.

Dierenwelzijn waarborgen

Een duurzame landbouw vergt betere wetgeving om het welzijn van dieren te waarborgen. De gangbare dierhouderij kent tal van misstanden. Het onverdoofd castreren van biggen en het langzaam doden van gekweekte paling in zoutbaden gaan door voor normale praktijken. Vleesvarkens en slachtkippen zakken door hun poten wanneer zij een paar weken ouder worden dan voorzien. Dikbilkoeien kunnen hun kalveren alleen via een keizersnede ter wereld brengen. Landbouwdieren zijn gereduceerd tot productie-eenheden. Maar wie zich het recht toeëigent om dieren te gebruiken, heeft de plicht om in hun natuurlijke behoeften te voorzien en hen van leed te vrijwaren. GroenLinks wil een einde maken aan de bio-industrie. Varkens moeten weer kunnen wroeten, kippen scharrelen, koeien grazen.

Uitloop in de buitenlucht verhoogt hun weerstand tegen dierziekten. Wanneer niettemin het gevaar bestaat van besmetting met dodelijke virussen, moet vaccinatie mogelijk zijn. Exportbelangen mogen niet leiden tot de massale vernietiging van gezonde dieren, zoals tijdens de uitbraken van varkenspest, mond- en klauwzeer en vogelpest is gebeurd. Voor het Europees Parlement, dat door de Europese Grondwet* gepromoveerd wordt tot medewetgever op landbouwgebied, ligt hier een beestachtig grote klus.

Hopelijk kunnen burgers de Europese politici binnenkort een zetje in de goede richting geven, want de Grondwet introduceert ook het burgerinitiatief: één miljoen handtekeningen volstaan om een wetsvoorstel op de Europese agenda te plaatsen. Eerdere handtekeningenacties hebben aangetoond dat dierenbeschermers, wanneer zij over de grens heen samenwerken, in staat zijn om meer dan twee miljoen handtekeningen te verzamelen. Op die manier is het Europese verbod op dierproeven voor cosmetica tot stand gekomen.

Smaakvervlakking bestrijden

Veilig voedsel is bij uitstek een Europese verantwoordelijkheid. Er hoeft maar op één plek afgewerkte motorolie door het kippenvoer te worden gemengd, of in heel Europa moeten de 'dioxinekippen' uit de schappen worden gehaald. De talrijke voedselschandalen van de laatste jaren hebben Brussel wakker geschud. Meer dan tachtig wetten en een Europese Voedselveiligheidsautoriteit moeten de veiligheid van ons voedsel verzekeren in alle stadia die het doorloopt, van de grond tot in de mond.

Voedsel is meer dan brandstof voor het menselijk lichaam.

Helaas zijn de Europese voedselregels toegesneden op industriële productie, op de risico's die het fabrieksvoedsel loopt op zijn lange weg van boer naar consument. De eisen die een zuivelgant met gemak kan naleven, kunnen een zelfkazende boer de das omdoen. Kunnen we binnenkort niet meer op jacht naar spannende, rauwmelkse boerenkaasjes in het Waterland of de Pyreneeën? Het succes van de slow food-beweging die streekproducten propageert, weerspiegelt het onbehagen over de eenzijdige aandacht voor voedselveiligheid. Die bedreigt de voedseldiversiteit. Voedsel is meer dan brandstof voor het menselijk lichaam. Het nuttigen van voedsel is ook een zintuiglijke beleving, een sociale gebeurtenis en een ethische keuze. Dat pleit voor een rijk geschakeerd aanbod. De dominantie van het agro-industriële complex, dat haar producten afstemt op de modale papillen, leidt tot smaakvervlakking. Om de voedseldiversiteit te bevorderen dient de EU een apart regime van niet-industriële voedselveiligheidsstandaarden in het leven te roepen, waar de ambachtelijke producenten van streekgebonden producten mee uit de voeten kunnen.

Programmapunten

D. Duurzame ontwikkeling

1. De EU verwezenlijkt duurzaamheid binnen één generatie. Zij legt de hiervoor benodigde maatregelen vast in een Groene Agenda 2025.
2. De Eurocommissaris* voor Duurzame Ontwikkeling onderwerpt alle beleidsvoorstellen aan een duurzaamheidstoets. Milieu-organisaties en ontwikkelingslanden worden bij alle relevante beleidsontwikkelingen betrokken.
3. Omwille van het draagvlak voor het Europees milieubeleid bevordert de EU overeenkomsten tussen actoren in de civiele samenleving, zoals milieu-organisaties en producentenverbanden. Als dergelijke overeenkomsten niet leiden tot verwezenlijking van de door de politiek vastgestelde milieudoelen, wordt een aanpak bij wet voorgeschreven.
4. Lidstaten van de EU mogen striktere voorschriften en hogere heffingen invoeren indien het aannemelijk is dat deze een gunstig milieu-effect hebben.
5. De EU past het principe 'de vervuiler betaalt' toe. Daartoe breidt zij de milieu-aansprakelijkheid en verzekeringplicht van bedrijven uit.
6. De EU draagt bij aan de vergroening van het belastingstelsel. De Europese minimumheffingen op energie worden verhoogd. Tevens komen er heffingen op schaarse grondstoffen.
7. De EU past het voorzorgsprincipe toe: het belang van milieu of volksgezondheid geeft de doorslag, wanneer er geen wetenschappelijke consensus bestaat over de schadelijkheid van producten, zoals chemische stoffen.
8. Een Europese wet op consumenteninformatie schrijft voor dat producten, voedsel inbegrepen, worden voorzien van informatie over samenstelling, productiewijze, duurzaamheid en energieverbruik. De EU stimuleert proefprojecten waarbij de 'ecologische voetafdruk' van producten op het etiket wordt vermeld.
9. Er komt een eenduidig milieukeurmerk voor producten. De schoonste producten komen in het laagste BTW-tarief.
10. De EU-instellingen gaan voorop lopen in bedrijfsinterne milieuzorg. Zij kopen onder meer groene stroom en producten met milieukeurmerk in en compenseren de milieukosten van vliegvlagen.
11. De EU dringt vervuilende uitstoot van de industrie verder terug met wetgeving gericht op integraal ketenbeheer en het sluiten van kringlopen. In alle fasen van de keten moeten milieugegevens openbaar zijn, onder meer door jaarlijkse milieuverlagen.
12. Het EU-programma om de chemische stoffen die op de markt zijn te analyseren of testen op gezondheids- en milieu-effecten gaat zich uitstrekken tot alle honderdduizend chemicaliën. Daarbij wordt het gebruik van dierproeven drastisch beperkt door chemicaliën eerst aan een nut- en noodzaaktoets en aan een quickscan te onderwerpen. De meest gevaarlijke stoffen en consumentenproducten, waaronder hormoonontregelende, worden verboden.
13. De EU breidt de producentenverantwoordelijkheid voor het verwerken van afgedankte producten uit naar onder meer schepen.
14. De wetgeving tegen het dumpen van afval buiten de EU wordt vereenvoudigd, aangescherpt en uitgebreid tot sloopschepen.

E. Energie en klimaat

1. De EU leeft het Kyoto Protocol na, ongeacht de opstelling van andere landen. Er komt een sanctiesysteem voor lidstaten die niet voldoen aan hun Kyoto-verplichtingen.
 2. De EU onderstreept, zowel naar binnen als naar buiten, het serieuze karakter van klimaatverandering én de mogelijkheden om deze tegen te gaan. Voor de periode na 2010 streeft zij een forse vermindering van de uitstoot van broeikasgassen na, waarbij ook ontwikkelingslanden een uitstootplafond aanvaarden, in ruil voor de overdracht van schone technologie. De EU-uitstoot is in 2020 dertig procent, in 2040 zestig procent lager dan in 1990.
 3. De EU bepleit het principe van *equity*: uiteindelijk mag elke wereldburger evenveel uitstoten en bepaalt het bevolkingsaantal van elk land het uitstootplafond.
 4. De EU verhoogt het percentage van de uitstootvermindering dat zij binnen de eigen grenzen realiseert van 50 tot 75 procent. Voor het resterende kwart, te realiseren in ontwikkelingslanden en voormalige Sovjet-republieken, tellen alleen projecten mee die bijdragen aan duurzaamheid in de betreffende landen en zonder Europese steun niet waren uitgevoerd. Tijdelijke koolstofvastlegging via plantages mag niet gelden als uitstootvermindering, mede omwille van de bescherming van oerbossen.
 5. De EU legt importheffingen op energie-intensieve producten uit de Verenigde Staten en andere industrielanden die buiten het Kyoto Protocol blijven, teneinde hun het concurrentievoordeel te ontnemen. De opbrengst van de heffingen wordt besteed aan duurzame projecten in ontwikkelingslanden.
 6. Kernenergie vormt geen duurzame energiebron. De toepassing ervan wordt uitgefaseerd. Het Euratom*-verdrag wordt opgezegd. Midden- en Oost-Europese landen krijgen steun bij het ontmantelen van kerncentrales en het ontwikkelen van hernieuwbare energiebronnen.
 7. De EU bevordert investeringen in de opwekking van energie uit zon, wind en biomassa. In 2020 dient 25 procent van de opgewekte energie uit duurzame energiebronnen te komen. De EU stimuleert energiebesparing en energie-efficiëntie, onder meer door strikte eisen te stellen aan het elektriciteitsverbruik van apparaten.
 8. Het Europese systeem voor handel in kooldioxide-uitstootrechten, dat een kosteneffectieve verlaging van de uitstoot bewerkstelligt, wordt uitgebreid naar de chemische en aluminiumindustrie alsmede weg- en vliegverkeer.
5. De EU zet zich in voor een wereldwijde kerosineheffing en voor beëindiging van de uitzondering voor lucht- en scheepvaart in het mondiale klimaatbeleid.
 6. De EU verbiedt nachtvluchten.
 7. De EU vergroot de veiligheid op zee en in havens en dringt verontreiniging terug, onder meer door:
 - a) invoering van een elektronisch surveillance- en begeleidingssysteem voor schepen ('zeeverkeersleiding');
 - b) aanscherping van havenstaatcontroles;
 - c) snellere uitfasering van enkelwandige tankers;
 - d) invoering van volledige risico-aansprakelijkheid voor reders en bevrachters;
 - e) vermindering van haar olie-afhankelijkheid.
 8. De EU stelt de dodehoekspiegel of -camera en zij-afscherming verplicht voor nieuwe én bestaande vrachtwagens.
 9. De EU stelt een programma op voor de bevordering van het fietsen. Nederland gaat zijn fiets(paden)beleid actief uitdragen.
 10. De Europese normstelling voor voertuigen voor het openbaar vervoer verzekert hun toegankelijkheid voor fiets en rolstoel. Het meenemen van deze vervoermiddelen wordt mogelijk en betaalbaar in alle grensoverschrijdende (hogesnelheids)treinen.

G. Landbouw en visserij

1. Een duurzaam Europees landbouwbeleid richt zich op een aantrekkelijk en leefbaar platteland, een veilig, smakelijk en gevarieerd voedselaanbod, milieuverbetering, (agro) biodiversiteit, dierenwelzijn, voedselzekerheid en de belangen van ontwikkelingslanden.
2. Het EU-landbouwbeleid wordt radicaal vergroend. Inkomenssteun aan boeren wordt afgebouwd en vervangen door betalingen voor diensten op het gebied van natuur, landschap, waterberging, dierenwelzijn, recreatie en zorg. De EU stelt kaders vast voor deze betalingen, nationale en lagere overheden zorgen voor co-financiering en maatwerk.
3. Tijdens de afbouw wordt de inkomenssteun verder van de productie ontkoppeld (met oog voor de belangen van werkende bedrijven en niet-gesubsidieerde sectoren), afgevoerd en aan gebonden aan striktere voorwaarden op het gebied van milieu, voedselveiligheid en dierenwelzijn, zoals weidegang voor koeien.
4. Garantieprijs en exportsubsidies verdwijnen. Productiebeheersing, door middel van quotering en (natuur)braaklegging, blijft nodig.
5. De biologische landbouw is streefmodel voor de hele Europese landbouw. De EU verkleint het prijsverschil tussen gangbare en biologische producten door een heffing op bestrijdingsmiddelen, kunstmest en producten uit de bio-industrie en door een BTW-vrijstelling voor biologische producten.
6. Het EU-mededingingsbeleid schept ruimte voor afspraken tussen producenten, supermarkten en (georganiseerde) consumenten, waarbij boeren duurzaam produceren in ruil voor een eerlijke prijs.
7. De EU zet zich in voor de regionalisering van agrarische markten. Alleen voor landbouwproducten uit ontwikkelingslanden stelt zij haar markt open. Daarbij behoudt zij zich het recht voor om de invoer te beperken wanneer de exportlandbouw in ontwikkelingslanden gepaard gaat met grote schade voor milieu, natuur, volksgezondheid of dieren-

F. Verkeer en vervoer

1. De EU dringt het vervoer van grondstoffen en producten terug, onder meer door transportpreventie tot uitgangspunt te nemen en de milieu- en volksgezondheidskosten door te berekenen in de prijs van vervoer.
2. Er komen scherpe(re) uitstootnormen voor vliegtuigen, treinen, schepen en auto's. De EU stimuleert de ontwikkeling van schone en stille motoren, waaronder waterstofauto's.
3. De EU bevordert de kilometerheffing voor het autoverkeer, maakt de diverse systemen van tolheffing *compatible* en staat de doorberekening van alle externe kosten in de heffing toe.
4. De EU ontmoedigt vliegverkeer binnen Europa door een kerosineheffing en BTW op vliegtickets in te voeren en de uitbouw van het netwerk van hogesnelheidstreinen te bevorderen.

welzijn, schendingen van mensenrechten of fundamentele arbeidsnormen. Dergelijke handelsmaatregelen worden pas genomen na overleg en een aanbod tot steun, en houden rekening met het ontwikkelingsniveau van de getroffen landen.

8. Ontwikkelingslanden worden betrokken bij de besluitvorming over Europese voedselveiligheidsnormen en ontvangen steun om eraan te kunnen voldoen.
9. Agrarische ondernemers worden verplicht zich te verzekeren tegen calamiteiten zoals oogst- en waterschade en uitbraken van dierziekten.
10. Het moratorium op de toelating van genetisch gemanipuleerde organismen (ggo's) blijft gehandhaafd, zolang over de gevolgen voor milieu en volksgezondheid onvoldoende duidelijkheid bestaat. De etiketteringsplicht voor reeds toegelaten gen-voedsel wordt uitgebreid tot producten van dieren die ggo's gegeten hebben. Voor reeds toegelaten gen-gewassen voert de EU volledige milieu-aansprakelijkheid in. Lidstaten en regio's krijgen de vrijheid te kiezen voor een ggo-vrije landbouw.
11. De EU stelt een lijst op van de producten die in vee- en visvoer mogen worden verwerkt.
12. Bij internationale afspraken over het beheer van zeeën en oceanen krijgt kleinschalige seizoens- en kustvisserij voorrang boven industriële zeevisserij. De visserij-akkoorden die de EU sluit met ontwikkelingslanden mogen de bestaansmogelijkheden van de lokale bevolking niet aantasten. De Europese zeevisserijvloot wordt ingekrompen.
13. Visquota en zeedagenregelingen worden afgestemd op de herstel mogelijkheden van de visstand. De Europese Commissie* krijgt eigen inspecteurs en satelliettechnieken voor de controle op illegale vangsten.
14. Om te voorkomen dat dolfijnen en walvissen in vissersnetten verstrikt raken schrijft de EU aangepaste netten en sonar-systemen voor.
15. Er komt een apart voedselveiligheidsregime voor kleinschalige producenten van streekgebonden producten. Indien de afwijkende eisen tot reële voedselrisico's leiden, dient op het etiket een duidelijk leesbare waarschuwing te staan.
16. De Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid wordt op één plaats gevestigd en krijgt eigen opsporingsbevoegdheden.

H. Dieren

1. De EU krijgt een bindend handvest van dierenrechten.
2. Intensieve veehouderijssystemen worden uitgefaseerd. De ontwikkeling van huisvestingsnormen wordt versneld. Uiterlijk in 2014 wordt voorzien in de natuurlijke, soortspecifieke behoeften van alle landbouwdieren, inclusief uitloop in de buitenlucht en schaduw. Het fokken van pelsdieren wordt verboden.
3. Levend slachtvee mag niet langer dan 4 uur en niet verder dan 300 km worden vervoerd. Het toezicht op de naleving van de vervoersvoorschriften wordt verscherpt. De Europese Commissie krijgt daartoe eigen inspecteurs.
4. De EU schaft het non-vaccinatiebeleid voor dierziekten af. Lidstaten mogen preventieve en noodvaccinaties uitvoeren zonder te worden gestraft met Europese handelsbeperkingen.
5. De EU bevordert fokprogramma's gericht op het verhogen van de natuurlijke weerstand van de veestapel. Fokken op welzijnsbedreigende raskenmerken wordt verboden.
6. Het gebruik van medicijnen als groeibevorderaars en het preventief toedienen van antibiotica in de veehouderij wordt verboden. Het importverbod op hormonenvlees blijft van kracht.
7. Dierproeven worden slechts toegestaan als alleen langs die weg een substantiële verbetering van de volksgezondheid kan worden bereikt en er geen ontoelaatbaar dierenleed wordt toegebracht. De EU bevordert de uitwisseling van testresultaten en de ontwikkeling, validatie en acceptatie van alternatieve testmethoden. De richtlijnen voor de huisvesting van proefdieren worden aangescherpt.
8. Het octrooirecht op leven wordt afgeschaft. Het klonen van dieren wordt verboden.
9. De handel in exotische dieren wordt aan banden gelegd.
10. De EU verbiedt de plezierjacht alsmede de handel in en import van bont en andere dierlijke producten die verkregen zijn door jacht. Zij ontmoedigt jachttoerisme en zet zich in voor handhaving van het internationale jachtverbod op onder meer olifanten, walvissen en dolfijnen.
11. Humane dodingsmethoden voor kweekvis wordt verplicht. Voor in het wild gevangen vis worden op zeer korte termijn vangstmethoden ontwikkeld die minder dierenleed veroorzaken en selectiever zijn qua maat en soort van de vis.

I. Natuur

1. Behoud van biodiversiteit is een harde voorwaarde bij economische ontwikkeling, zowel in de nieuwe als in de oude lidstaten.
2. De leefgebieden van dieren en planten die bescherming genieten op grond van de vogel- en habitat-richtlijn worden in versneld tempo verbonden tot een Europese ecologische hoofdstructuur.
3. Om de biodiversiteit te beschermen, zet de EU zich in voor mondiale afspraken over het beheer van bossen, zeeën en oceanen. Deze afspraken betreffen onder meer een mondiaal netwerk van beschermde natuurgebieden.
4. Waar overstromingsgevaar een grensoverschrijdende aanpak noodzakelijk maakt, bevordert de EU natuurherstel langs rivieren teneinde voldoende waterbergingscapaciteit te scheppen.
5. Binnen de grenzen die Europese natuurbescherming en grensoverschrijdend waterbeheer stellen, blijven de lidstaten bevoegd voor ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en toerisme.
6. De EU verbiedt de import van illegaal gekapt hout. Zij streeft naar afspraken met ontwikkelingslanden over (steun bij) duurzaam bosbeheer en het tegengaan van illegale houtkap. De inzet daarbij is om alleen nog duurzaam geproduceerd hout toe te laten op de Europese markt.

Hoofdstuk 3

Sociaal Europa

Moeten 65-plussers straks, net als in de Verenigde Staten, een baantje nemen bij McDonald's om hun karige pensioen aan te vullen? GroenLinks knokt, zowel in Nederland als in Europa, voor een fatsoenlijke oudedagsvoorziening. Om in de behoeften van een groeiende groep ouderen te voorzien moeten de landen van de Europese Unie* meer mensen aan het werk krijgen en houden. Investeren in jongeren en onderwijs. Ophouden met fiscaal stuntwerk en werken aan een eerlijker belastingstelsel.

Het verlagen van de lasten op arbeid staat al jaren hoog op de politieke verlanglijst van veel partijen. Het maakt het inhuren van werknemers goedkoper en bevordert zo de werkgelegenheid, vooral voor laaggeschoolden. GroenLinks en andere groene partijen waren vijftien jaar geleden de eersten die pleitten voor het verschuiven van lasten van arbeid naar milieuverbruik. Daarmee wordt tegelijk werk geschapen en het milieu gespaard. Deze strategie werkt, zo bleek in 2003 uit onderzoek van de EU. Vergoeding van de belastingen heeft verschillende landen, waaronder Nederland, in staat gesteld om arbeid goedkoper te maken. Het is dan ook hoog tijd om werk te maken van Europese milieueffingen.

Een Europese belastingpolitiek vergroot de ruimte voor nationaal beleid.

Maar om de lasten op arbeid verder te kunnen verlagen en daadwerkelijk banen te scheppen, moeten regeringen ook de factor kapitaal dwingen haar bijdrage te leveren aan de financiering van publieke voorzieningen. Het tegendeel is echter het geval in Europa. Kapitaal wordt minder zwaar belast dan arbeid, en de tarieven dalen zelfs nog. Bedrijven betalen steeds minder belasting, multinationals nog minder dan het midden- en kleinbedrijf. De wereld op z'n kop. De oorzaak is belastingconcurrentie. De landen van de EU proberen elkaar de loef af te steken met steeds lagere belastingen voor ondernemingen, teneinde zoveel mogelijk bedrijvigheid binnen te halen of te behouden. Vooral multinationals, die hun vestigingsplaatsen voor het uitkiezen hebben, wordt het naar de zin gemaakt. Arbeid is minder beweeglijk dan kapitaal. Werknemers verhuizen niet zo snel naar een ander land. De meeste EU-landen geven aan belastingmaatregelen ten gunste van werknemers dan ook minder prioriteit. Zo krijgen de zwakste schouders de zwaarste lasten te dragen.

Alleen met Europese regels over het belasten van bedrijfswinsten kan de fiscale concurrentie worden ingetoomd. Europese bemoeienis met belastingen ligt echter gevoelig. Het recht om belasting te heffen behoort tot de kern van de nationale soevereiniteit.

Maar paradoxaal genoeg kan een Europees fiscaal beleid de ruimte voor nationaal beleid juist vergroten. Niet langer opgejaagd door de belastingwedloop, kunnen lidstaten zich toeleggen op het scheppen van banen en het op orde brengen van hun financiën.

Slimmer Stabiliteitspact nodig

Voor gezonde staatsfinanciën was het Stabiliteitspact bedoeld. Dat verbiedt begrotingstekorten van meer dan drie procent. In een Unie met één munt zijn de begrotingen van de lidstaten een gemeenschappelijke zorg. Maar het Stabiliteitspact, zo heeft GroenLinks altijd onderstreept, houdt te weinig rekening met de economische werkelijkheid. Een pact dat lidstaten in tijden van crisis tot bezuinigen dwingt, en aldus het banenverlies verergert, maakt weinig kans te worden nageleefd. Overheden dienen de schommelingen in de economie juist te dempen, door bij tegenspoed meer uit te geven en bij voorspoed te sparen. De EU heeft een slimmer pact nodig.

Maar de euro blijft een zorgenkindje, zolang de muntunie niet tevens een sociale, fiscale en politieke unie is. Solidariteit en een sterker politiek gezag zijn onmisbaar voor een stabiele munt. De EU van nu is beter in het bevorderen van concurrentie dan in het organiseren van solidariteit. *Negatieve integratie* – dat wil zeggen het afschaffen van nationale regels die de interne markt* belemmeren – blijkt makkelijker dan *positieve integratie*: het gezamenlijk opstellen van Europese regels om de ongewenste effecten van de markt tegen te gaan.

De Europese onverschilligheid voor armoede illustreert dat. Armoede is een hardnekkig verschijnsel, zelfs in de welvarende 'oude' lidstaten van de EU. Eén op de vijf Europese burgers leeft onder de armoedegrens. Dat zou onverdraaglijk moeten zijn voor een Unie die zich niet alleen als welvaarts-machine, maar ook als beschavingsproject definieert. Die bovendien sociale grondrechten in haar Grondwet* heeft opgenomen. Sociale uitsluiting is niet alleen een persoonlijk drama, maar ook een verkwisting van menselijk kapitaal. Dat kan de EU, die de meest dynamische kenniseconomie ter wereld wil worden, zich niet permitteren. Toch is het Europese anti-armoedebeleid nog niet verder gekomen dan een vrijblijvende uitwisseling van ervaringen tussen nationale bureaucratieën. Het pleidooi van de Europese Groenen om een Europese basisnorm voor de hoogte van bijstand en minimumloon in te voeren, gekoppeld aan het gemiddelde inkomen van elke lidstaat, krijgt nog altijd onvoldoende steun van andere politieke stromingen.

Europese sociale ijkpunten

Ook bij veel nationale regeringen heerst koudwatervrees, of zelfs pure onwil, om Europa zeggenschap te geven over sociale bescherming. De Scandinavische landen zijn bang dat hun

sociale verworvenheden dan worden aangetast. In het Verenigd Koninkrijk geldt, ook in de ogen van de sociaal-democratische premier Blair, Europese sociale regelgeving juist als een bedreiging voor de ondernemersvrijheid. De vrijheid om, bijvoorbeeld, werknemers per SMS-bericht hun ontslag te geven. Blair en andere aanhangers van de *Derde Weg*, de *ultra light* variant van het socialisme, reduceren sociaal beleid tot het scheppen van een zo groot mogelijk aanbod aan flexibele werknemers, ten dienste van het nationale concurrentievermogen. Europees beleid kan dan inderdaad beperkt blijven tot het uitwisselen van leerzame ervaringen bij het 'activeren' van werklozen. Europese solidariteit met degenen die het niet redden op de arbeidsmarkt is overbodig als zelfs de nationale solidariteit wordt gedumpt in de berm van de *Derde Weg*. Dan geldt voortaan: eigen schuld, dikke bult.

Onder invloed van deze ideologie hebben de Europese sociaal-democraten eind jaren negentig, toen zij een overweldigende meerderheid bezaten in de Europese Raad* van regeringsleiders, nogal wat kansen gemist. In plaats van de EU bindende normen voor sociale bescherming te geven, bewezen zij slechts lippendienst aan het 'Europees sociaal model'. Daarom hebben neo-conservatieven à la Balkenende, die de verzorgingsstaat willen inruilen voor de nachtwakersstaat, nu vrij baan. Hun politiek van 'ieder voor zich, God voor ons allen' kan de vloer aanvegen met de sociale tradities van Europa, omdat Europa verzuimd heeft haar erfgoed te beschermen.

Opvallend genoeg is het groene partijen, met een handvol vertegenwoordigers onder de milieuministers, in diezelfde periode wel gelukt om een impuls te geven aan Europese beleid. De EU kent inmiddels ambitieuze milieuwetgeving, die ook Nederland dwingt tot aanscherping van zijn beleid. Positieve integratie is wel degelijk mogelijk, wanneer de problemen die de ene markt en de ene munt oproepen als een gemeenschappelijke uitdaging worden gezien.

Een sociaal Europa is niet soft, maar harde noodzaak.

GroenLinks wil de nationale verzorgingsstaten niet in een Brussels keurslijf persen. Wel dient Europa ijkpunten vast te leggen voor rechtvaardigheid en sociale bescherming. Minimumregels moeten paal en perk stellen aan de sociale en fiscale *dumping*praktijken waarmee landen elkaars verzorgingsstaten uithollen. Opdat landen die een aantrekkelijke vestigingsplaats willen worden voor bedrijven hun werknemersrechten, sociale uitkeringen en publieke voorzieningen niet terugschroeven, maar juist proberen op te schroeven. Medezeggenschap van werknemers, sociale zekerheid, onderwijs, openbaar vervoer en kinderopvang zijn geen hinderpalen, maar pijlers voor een dynamische kenniseconomie. Zo'n economie draait op een gemotiveerde, goed opgeleide beroepsbevolking van mannen en vrouwen die arbeid en zorg kunnen combineren binnen een veilige samenleving. Het uitwerken van deze visie tot Europese ijkpunten geeft handen en voeten aan het 'Europees sociaal model', als vriendelijk en ontspannen alternatief voor de Amerikaanse vechtsmaatschappij.

Een sociaal Europa is niet soft, maar harde noodzaak. De kwaliteit van arbeid en samenleving verdient meer dan ooit aandacht nu de 'demografische tijdbom' tikt. De groei van het aantal ouderen dwingt Europa om een oplossing te vinden voor het lang verwaarloosde probleem dat de meeste werknemers afhaken voordat zij de pensioengerechtigde leeftijd bereiken. Arbeid is een topsport met teveel uitvallers. Veilig, afwisselend en aangepast werk, levenslang leren en meer zeggenschap over werktijden vormen dan ook onmisbare onderdelen van een Europese vergrijzingsstrategie.

Daar hoort, in tijden van recessie, ook arbeidstijdverkorting bij. Een kwestie van het zo eerlijk mogelijk delen van de schaarse banen. Maar ook een kwestie van vooruitzien: we mogen de ervaring van oudere werknemers niet afschrijven en de talenten van jongeren niet onbenut laten, omdat we beide groepen hard nodig hebben wanneer de vergrijzing toeslaat. Dan worden niet de banen, maar de arbeidskrachten schaars.

Ramen lappen

De EU kent een groeiende hoeveelheid wetgeving om werken te behoeden voor ongelukken en gezondheidsschade. Zo is asbest uitgebannen en is de blootstelling aan lawaai aan banden gelegd. GroenLinks heeft in het Europees Parlement* een belangrijke bijdrage geleverd aan deze wetgeving. Maar soms schiet de EU door in haar streven naar gelijke, veilige arbeidsomstandigheden. Dat gold bijvoorbeeld voor het voorstel om de ladder te verbieden als werkplek. Daardoor zou het schoonmaken van ruiten in Nederland aanzienlijk bemoeilijkt worden. Want waar in andere Europese landen de ramen naar binnen opengaan, zwenken zij in Nederland meestal naar buiten. Glazenwassers werken dan ook vaak aan de buitenkant van gebouwen, op ladders. Dankzij GroenLinks staat de Europese ladderrichtlijn hun nu toe hiermee door te gaan, mits het risico gering is en alternatieven zoals hoogwerkers niet toepasbaar zijn.

Mislukte liberalisering

Doordat zoveel pleitbezorgers van een sociaal Europa de daad niet bij het woord voegen, is het neo-liberale project van de marktwerking nog steeds dominant in Brussel. Een project dat gebaseerd is op de tragische misvatting dat de oorsprong van de EU ook haar bestemming is. Dat de gemeenschappelijke markt, die de basis legde voor de naoorlogse verzoening in Europa, geen middel maar doel is. Maar wat voormalige vijanden tot elkaar heeft gebracht – handel - kan vrienden uiteendrijven. Dat gebeurt wanneer de wetten van de markt worden opgedrongen aan maatschappelijke domeinen waar andere principes regeren.

Anders dan in de VS worden nutsbedrijven in veel Europese landen niet zozeer als ondernemingen gezien, maar als onderdeel van de 'infrastructuur van de gerechtigheid'. In Europa werden voor iedereen toegankelijke basisvoorzieningen als openbaar vervoer, zorg, elektriciteit en drinkwater opgezet om het politieke ideaal van gelijke kansen te ondersteunen. Winstgevendheid was bijzaak. Dit culturele verschil met de VS heeft historische redenen. Massawerkloosheid en grote sociale

ongelijkheid kweekten een voedingsbodem voor de opkomst van het fascisme in de jaren dertig van de vorige eeuw. De na de Tweede Wereldoorlog opgebouwde verzorgingsstaat moest voorkomen dat opnieuw grote groepen van de bevolking werden uitgesloten en zo een maatschappelijke basis zouden vormen voor autoritaire verleiders. Herverdeling van rijkdom en gelijke kansen door middel van onderwijs en andere publieke voorzieningen behoren tot de lessen die Europa getrokken heeft uit de verschrikkingen van fascisme en holocaust.

Begin jaren negentig echter ontbrak het Europa, door de economische stagnatie, aan zelfvertrouwen om deze traditie overeind te houden. Het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Nederland waren de eerste landen die nutsbedrijven gingen openstellen voor grote investeerders. De Europese Unie volgde. In hun liberaliseringsdrift stapten politici echter veel te makkelijk heen over de vraag welke nutsdiensten zich lenen voor marktwerking, en welke publieke belangen de overheid daarbij moet waarborgen. De belofte dat liberalisering en privatisering merkbare verbeteringen in de dienstverlening zouden opleveren, werd dan ook zelden waargemaakt. Veel bedrijfsdirecties gaven de voorkeur aan het uitkeren van winsten aan de aandeelhouders boven investeren in hun bedrijf. Daardoor zitten de Zweden, die voorop gingen bij het liberaliseren van de elektriciteitsmarkt, steeds vaker in het donker. De stroombedrijven hebben bekribbeld op het onderhoud van het elektriciteitsnet. In het Verenigd Koninkrijk raakte het geprivatiseerde spoor in zo'n deplorabele staat, dat de overheid zich gedwongen zag het terug te kopen. In Nederland merken niet alleen trein-, maar ook busreizigers de gevolgen van liberalisering: steeds meer dorpen zitten zonder openbaar vervoer, reizigers op doorgaande lijnen moeten vaker overstappen omdat busbedrijven niet in het vervoersgebied van hun concurrent mogen komen.

Geen marktmaatschappij

Maar de ideologie van de markt tast veel meer aan dan de kwaliteit van de stroomvoorziening en het openbaar vervoer. Ook de burger verandert, wanneer hij of zij stevast wordt aangesproken als aandeelhouder en consument. De bijna religieuze plicht om rijkdom te vergaren en uit te geven ondergraaft het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Solidariteit en verdraagzaamheid ontstaan uit vrijwillige ontmoetingen en gemeenschappelijke activiteiten met andere mensen. Op dat sociale kapitaal wordt ingeteerd door de eenzame belegger die de beurskoersen laat vertellen of zijn dag goed is geweest. Door de fanatieke consument die avond na avond doorbrengt met het vergelijken van prijzen van telefoonaanbieders in plaats van met het besturen van de voetbalvereniging, het voorlezen voor de kinderen of het bedrijven van de liefde.

Een Europese Unie die de markt van middel tot doel verheft, graaft haar eigen graf.

Al toen de beleggers hun koerswinsten nog telden, werden in de steden de maatschappelijke kosten van de neoliberale revolutie zichtbaar. De verliezers van de marktsamenleving kwamen noodgedwongen terecht in achterstandswijken die in de loop der jaren sterk verkleurden. Er ontstond een onderklasse

die zich teleurgesteld uit het openbare leven terugtrok. De wrok van deze verliezers tegen een overheid die hen in de steek laat vormt samen met het anarchisme van de winnaars die de overheid niet meer nodig denken te hebben een explosief mengsel. De vonken ontstaan wanneer het onvermogen dat de overheid tentoonspreidt door de markt superieur te verklaren aan zichzelf botst met het ongeduld van consumenten die van politici zowel amusement als instant-oplossingen verlangen. Populistische politici hoeven dan de lont nog slechts in het kruit te steken. Deze uitbarstingen brengen niet alleen schade toe aan de multiculturele samenleving en het parlementaire stelsel, maar ook aan de Europese eenwording. Want populistische partijen van rechts en links, hoe verschillend ook, zijn zonder uitzondering nationalistisch en anti-Europees. Een Europese Unie die de markt van middel tot doel verheft, graaft dus haar eigen graf.

Vrij werknemersverkeer

De uitbreiding* van de Europese Unie met merendeels arme landen vormt een nieuwe voedingsbodem voor populistische agitatie, zeker nu de werkloosheid oploopt. Nederland behoort tot de EU-landen die in 2001 hebben besloten om de inwoners van de nieuwe lidstaten meteen na toetreding toe te laten op hun arbeidsmarkt. Dit besluit was niet alleen ingegeven door het besef dat het vrij werknemersverkeer een van de meest tastbare rechten van het Europese burgerschap is, maar ook door eigenbelang. De bloeiende economie van toen kon Midden- en Oost-Europese arbeidskrachten goed gebruiken. De thuiszorg en de aspergetelers wachtten dan ook niet op de toetreding van Polen om er werknemers vandaan te halen.

Nu het economisch tij tegenzit, is het makkelijk om de oude klaagzang aan te heffen over nieuwkomers die de banen inpikken van autochtonen. Maar het dichtgooien van de grenzen zou door de Polen en de andere nieuwe Europeanen terecht als contractbreuk worden ervaren. Zij hebben niet voor toetreding gestemd om vervolgens tweederangs EU-burgers te worden. De EU is toch al niet royaal geweest in de ondersteuning van het toetredingsproces. Voor de opbouw van de sociale zekerheid in de nieuwe lidstaten heeft de EU geen euro beschikbaar gesteld. Omdat armoede nog steeds geen Europese zaak is. Maar ook omdat de regeringen van de oude EU-landen, Nederland voorop, de hand op de knip hielden.

Voor het vergrijzende Nederland blijven de werkzoekenden uit de nieuwe EU-landen aantrekkelijke arbeidsmigranten: zij zijn merendeels jong en goed opgeleid, en velen van hen zullen ruim voor hun oude dag weer terugkeren naar hun eigen land. De kans is zelfs groot dat we hen dan niet graag zien vertrekken, gezien de voorspelde tekorten op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Nederlandse werknemers en werkzoekenden mogen ondertussen wel verwachten dat opgetreden wordt tegen oneerlijke praktijken op de arbeidsmarkt. Overheidscontrole is nodig om illegale arbeid en uitbuiting van de nieuwe Europeanen te voorkomen. Voor werknemers uit de nieuwe lidstaten dienen in Nederland dezelfde arbeidsvoorwaarden te gelden als voor Nederlandse werknemers. Daartoe moeten de gaten in de Nederlandse en Europese wetgeving worden gedicht. De problemen van de uitbreiding illustreren waarom GroenLinks blijft strijden voor Europese sociale standaarden.

Werken in een ander land

De Europese Conventie*, de groep parlementariërs en regeringsvertegenwoordigers die de ontwerp-Grondwet voor de EU schreef, had het sociale Europa aanvankelijk niet op haar agenda staan. GroenLinks was in 2002 mede-initiatiefnemer van een actie, binnen en buiten de Conventie, voor betere sociale spelregels. Als gevolg daarvan ontwikkelde de Conventie voorstellen. Veel ervan ketsten af op de onwil van regeringen, de Britse voorop. Maar de Grondwet bepaalt wel dat maatregelen om het vrij verkeer van werknemers en zelfstandigen te vergemakkelijken niet langer door één enkele lidstaat kunnen worden geblokkeerd. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de erkenning van diploma's en om de mogelijkheid voor werklozen om met behoud van uitkering werk te zoeken in het buitenland. Door dit soort maatregelen zal het in de toekomst makkelijker worden om in een ander EU-land te gaan werken.

Programmapunten

J. Sociaal Europa

1. De EU draagt behalve aan duurzame welvaart ook bij aan een hoog niveau van werkgelegenheid, inkomenszekerheid, de strijd tegen armoede en sociale uitsluiting, een eerlijke verdeling van arbeid, zorg en inkomen, gelijke kansen en de ontwikkeling van mondige en vrije burgers.
2. EU-wijde verbetering van de sociale bescherming op basis van minimumvoorschriften blijft het leidende beginsel van het Europees sociaal beleid. Het Europees Parlement zet zich in voor inwerkingstelling van de verdragsbepaling die het mogelijk maakt meerderheidsbesluitvorming* in de Raad van Ministers* en medebeslissingsrecht* van het EP uit te breiden.
3. Werknemers- en werkgeversorganisaties krijgen nadrukkelijker de opdracht om binnen de Europese Sociale Dialoog* te werken aan verbetering van arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, mede met het oog op vergrijzing en ontgroening. Overeenkomsten tussen de sociale partners worden niet tot wet verheven indien het EP ze afkeurt. De Europese Commissie* krijgt de mogelijkheid om collectieve arbeidsovereenkomsten op Europees niveau, voor sectoren die grensoverschrijdend concurreren, algemeen verbindend te verklaren.
4. De EU stelt basisnormen voor de hoogte van minimumloon, bijstand en basispensioen. Deze normen worden gerelateerd aan het gemiddeld inkomen in elke afzonderlijke lidstaat. Zij garanderen alle burgers een bestaansminimum van 60 procent van het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking in hun lidstaat. Er komen tevens basisnormen voor de hoogte en duur van uitkeringen bij werkloosheid, ziekte en arbeidsongeschiktheid.
5. De EU spreekt haar lidstaten aan op de houdbaarheid van hun pensioenstelsels. Zij gaat daarbij uit van een pensioenleeftijd van maximaal 65 jaar en bevordert dat oudere werknemers de mogelijkheid van deeltijdpensioen krijgen. Zij beveelt een combinatie van omslag- en kapitaaldeckingsstelsel aan, opdat de oudedagsvoorziening niet te sterk afhankelijk is van de solidariteit van werkenden of de koersen op de aandelenmarkt.
6. Een Europees toezichtkader voor pensioenfondsen verzekert dat deze hun uitkeringsverplichtingen naleven en hun maatschappelijke verantwoordelijkheid als beleggers en aandeelhouders nemen. De EU waarborgt dat het vrije verkeer van diensten op de Europese pensioenmarkt de solidariteit binnen collectieve pensioenregelingen op bedrijfstak- en ondernemingsniveau niet ondergraaft.
7. Belemmeringen voor het vrij verkeer van werknemers en de vrije vestiging van gepensioneerden, vervroegde uittreeders en arbeidsongeschikten in de hele EU worden weggenomen door wetgeving die de doorlopende opbouw van sociale rechten en het meenemen van uitkeringen vergemakkelijkt maar belastingontwijking tegengaat.
8. Het Europees beleid inzake gelijke behandeling van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt wordt uitgebreid met het tegengaan van indirecte discriminatie, bijvoorbeeld in functiewaarderingsystemen. Seksedifferentiatie bij pensioen- en verzekeringspremies wordt verboden.
9. Schijnzelfstandigen komen onder de werknemersdefinitie te vallen. De EU bevordert dat ook andere zelfstandigen zonder personeel zoveel mogelijk onder de wetgeving ter bescherming van werknemers komen te vallen.
10. De EU bevordert medezeggenschap en medebestuur van werknemers. Voor Europese Ondernemingsraden wordt de drempel verlaagd (tot 500 werknemers), het raadplegingsrecht en de faciliteiten verbeterd.

K. Werkgelegenheid en kenniseconomie

1. De Europese Commissie* krijgt het voortouw bij de coördinatie van het macro-economisch en werkgelegenheidsbeleid van de lidstaten, met name de eurolanden. Werkgelegenheid, armoedebestrijding en een duurzame kenniseconomie komen centraal te staan in de Globale Richtsnoeren voor Economisch Beleid.
2. De EU bevordert dat de lidstaten het recht op scholing, stage of gesubsidieerde arbeid garanderen voor alle werklozen, te beginnen met jongeren en langdurig werklozen.
3. De EU bevordert de herverdeling van arbeid en zorg, onder meer door invoering van minimumvoorschriften inzake betaald ouderschaps-, calamiteiten- en sabbatsverlof, betaalbare kinderopvang en recht op deeltijdarbeid. De Europese maximumwerkweek van 48 uur wordt verkort.
4. De EU bevordert veiligheid en kwaliteit van de arbeid, mede om voortijdige uitval van (oudere) werknemers te voorkomen. Er komen (scherpere) normen voor onder meer RSI, stress, geluid, tillen en schadelijke verfstoffen.
5. De EU verzekert gelijke arbeidsvoorwaarden voor uitzendkrachten.
6. De arbeidsmobiliteit wordt vergroot door het opheffen van belemmeringen voor vrij werknemersverkeer ten gevolge van uiteenlopende fiscale, sociale, pensioen- en onderwijsstelsels. Bij wijziging van relevante wetgeving voeren de lidstaten een grensarbeiderstoets uit. Er komt een Europese coördinatieregeling voor de inkomstenbelasting, met als uitgangspunt dat belasting betaald wordt in het land waar men werkt.
7. Werknemers die in een andere lidstaat gedetacheerd worden, komen onder de ter plekke geldende CAO te vallen, tenzij in eigen land gunstiger arbeidsvoorwaarden gelden.
8. Werklozen krijgen de mogelijkheid om een half jaar lang werk te zoeken in een andere lidstaat, met behoud van uit-

kering en eventuele sollicitatieplicht.

9. 'Oude' EU-landen die een overgangstermijn hebben bedongen voor de toelating van werkzoekenden uit nieuwe lidstaten tot hun arbeidsmarkt, krijgen geen verder uitstel.
10. De EU bevordert investeringen in een duurzame kenniseconomie, die zowel onafhankelijke wetenschap als de ontwikkeling van innovatieve producten en diensten koestert.
11. Voorschriften voor en toezicht op de boekhouding van bedrijven worden aangescherpt. Accountants worden verplicht om vermoedens van fraude te onderzoeken en te melden.

L. Onderwijs en jongeren

1. Voor inrichting en financiering van het onderwijs blijven de lidstaten bevoegd. De EU komt een coördinerende en stimulerende rol toe.
2. De EU bevordert de mobiliteit van studerende en werkende jongeren. De lidstaten spreken af dat alle jongeren recht krijgen op een leer- of werkstage in het buitenland. Ten behoeve van grensoverschrijdende studiefinanciering komen er afspraken over verevening van kosten en voortgangcontrole.
3. De wederzijdse erkenning van diploma's wordt versneld. De EU bevordert dat diploma's standaard vergezeld gaan van vertalingen en van een lijst van overeenkomstige diploma's in andere lidstaten. Studenten en werkzoekenden krijgen recht op een Europese mobiliteitspas, die naast informatie over diploma's ook een evaluatie van opgedane vaardigheden en kennis bevat.
4. De EU bevordert dat de lidstaten het recht op een startkwalificatie en een persoonlijk ontwikkelingsplan vastleggen voor alle werknemers en werkzoekenden. Uitgangspunt voor een kansrijke (her)start op de arbeidsmarkt is het beroepsopleidingsniveau van een geschoold vakman.

M. Muntunie

1. Een stabiele muntunie vergt een democratische inbedding en grotere solidariteit.
2. Werkgelegenheid wordt, naast prijsstabiliteit, een belangrijke doelstelling van de Europese Centrale Bank (ECB).
3. De legitimiteit van de ECB staat of valt met transparantie en democratische verantwoording. Daartoe:
 - a) worden de notulen van de vergaderingen van de Raad van Bestuur van de ECB na een maand openbaar gemaakt;
 - b) eigent het EP zich instemmingsrecht toe bij de benoeming van de ECB-directie;
 - c) roept het EP, aangevuld met nationale parlementariërs, de ECB-directie op elk gewenst moment ter verantwoording;
 - d) krijgen Raad en EP het recht om in het uiterste geval, bij gekwalificeerde respectievelijk tweederde meerderheid*, de directieleden van de ECB te ontslaan.
4. De Europese Commissie gaat de eurolanden vertegenwoordigen bij internationale besprekingen over monetair beleid, zoals binnen het Internationaal Monetair Fonds en de G8 van grote industrielanden.
5. Het Stabieleitpact wordt conjunctuurgevoeliger, opdat de eurolanden een trendmatig begrotingsbeleid kunnen voeren. Daarbij mag het structurele begrotingssaldo van eurolanden met een te hoge staatsschuld niet in de min komen. Hardnekkige overtreders verliezen hun stemrecht in de Raad van Ministers bij financiële en begrotingsbesluiten.

N. Belastingen

1. Europese belastingpolitiek is wenselijk voor zover deze:
 - a) duurzame ontwikkeling en werkgelegenheid bevordert, door de lasten op arbeid te verlagen en de lasten op kapitaal en milieuverbruik te verhogen;
 - b) het beginsel 'de sterkste schouders dragen de zwaarste lasten' in ere herstelt;
 - c) neerwaartse druk op het niveau van publieke voorzieningen en sociale zekerheid voorkomt.
2. Er komt een Europese ondergrens voor de effectieve belasting op bedrijfswinsten.
3. Er komen Europese basistarieven voor de belasting op rente-inkomsten, dividend, vermogen en vermogenswinst. De plicht voor lidstaten om informatie uit te wisselen over kapitaaltegoeden en -inkomsten van elkaars ingezetenen wordt uitgebreid. De EU zet zich in voor een harde mondiale aanpak van belastingparadijzen.
4. Als de EU-Grondwet in werking treedt, wordt zo snel mogelijk de bepaling die meerderheidsbesluitvorming* in de Raad en medebeslissingsrecht van het EP mogelijk maakt geactiveerd voor de in punt 2 en 3 genoemde fiscale maatregelen. Zonodig vormen de eurolanden daartoe een Europese kopgroep voor belastingcoördinatie.
5. Vooruitlopend op vergroening van het Europese BTW-stelsel mogen lidstaten een verlaagd BTW-tarief (her)invoeren voor milieuvriendelijke en/of arbeidsintensieve diensten, zoals schoenmakerij en fietsreparatie.

O. Financiën

1. De lidstaten herzien het Eigen-Middelenbesluit*, teneinde de financiering van de EU minder afhankelijk te maken van nationale afdrachten en met het oog op het dempen van economische schokken die het ene (euro)land zwaarder treffen dan het andere. Daarbij wordt:
 - a) een rechtsbasis gecreëerd voor Europese belastingheffing, om te beginnen op bedrijfswinsten en milieuverbruik;
 - b) de verdeelsleutel voor de contributie van lidstaten aan de EU niet alleen door hun BNP*, maar ook door de groei of afname daarvan bepaald;
 - c) de contributiekorting voor het Verenigd Koninkrijk vervangen door een korting voor alle lidstaten met een hoge nettoafdracht aan de EU, waaronder Nederland.
2. Bij de onderhandelingen over de meerjarenbegroting 2007-2013 gebruikt het EP zijn vetorecht om de landbouwsubsidies ingrijpend te vergroenen. Omdat de nieuwe prioriteit, plattelandontwikkeling, deels uit nationale schatkisten wordt gefinancierd, kan het landbouwaandeel in de EU-begroting omlaag. Het EP geeft voorrang aan investeringen in:
 - a) conflictpreventie en het Vluchtelingenfonds;
 - b) nieuwe en kandidaat-lidstaten, de Balkan en het Middellandse-Zeegebied;
 - c) een duurzame kenniseconomie.
3. De grotere welvaartverschillen in de uitgebreide EU nopen tot een geconcentreerde inzet van de Structuurfondsen. Vanaf 2007 worden lidstaten met een BNP van meer dan 90 procent van het EU-gemiddelde zelf verantwoordelijk voor de steun aan achterstandsregio's. Aan de toekenning van Structuurgelden worden strengere milieuvorwaarden verbonden. Het Cohesiefonds verdwijnt.
4. Een klein deel van de Structuurfondsen blijft beschikbaar voor de hele EU, ter ondersteuning van grensoverschrijdende

samenwerking en van nieuwe prioriteiten in het Europees sociaal beleid. Ook voor de vorming van de Europese ecologische hoofdstructuur komen subsidies beschikbaar; blauwe borden bij deze natuurgebieden garanderen de 'zichtbaarheid' van het Europese steunbeleid.

5. De EU gaat tijdelijke (begrotings)steun bieden aan nieuwe en kandidaat-lidstaten voor de opbouw van sociale zekerheid en gezondheidszorg.
 6. Inspraak voor NGO's*, lagere overheden en andere belanghebbenden is voorwaarde bij toekenning van steun uit EU-fondsen.
 7. Op oneigenlijk of frauduleus gebruik van EU-subsidies volgt onmiddellijke terugvordering. De verantwoordelijke instanties en bedrijven worden tijdelijk uitgesloten van steun.
 8. De Europese Investeringsbank wordt transparanter, scherpt haar milieucriteria aan en gaat rekening houden met de invloed van gefinancierde projecten op de lokale bevolking. Tot die tijd wordt het kapitaal van de EIB niet verhoogd.
 9. De conclusies van elke Eurotop* gaan voortaan vergezeld van een overzicht van de financiële gevolgen van de gemaakte afspraken.
3. Octrooi op geneesmiddelen wordt beperkt tot zes jaar, ten einde de productie van goedkopere generieke medicijnen te bevorderen.
 4. Reclame voor receptgeneesmiddelen blijft verboden. Patiënten(organisaties) krijgen betere toegang tot informatie over medicijnen, onder meer van het Europees Bureau voor Geneesmiddelenbeoordeling.
 5. De EU stelt een actieplan op voor de bestrijding van tuberculose en andere infectieziekten in de nieuwe lidstaten en hun buurlanden.
 6. De rechtspositie van consumenten op de interne markt wordt versterkt.

P. Liberalisering

1. De EU dwingt geen liberalisering en privatisering af in de sectoren openbaar vervoer, drinkwatervoorziening, cultuur, onderwijs en gezondheidszorg.
2. De liberalisering van het goederenvervoer per spoor – niet zozeer publieke als wel zakelijke dienstverlening – wordt voortgezet.
3. De EU bindt producenten en distributeurs van elektriciteit en gas aan vergunningen, die voorwaarden bevatten inzake milieu, bescherming van kleinverbruikers, reservecapaciteit en schadevergoeding bij stroom- of gasuitval; zij stelt investeringen in en afname van energie uit hernieuwbare bronnen en warmte-krachtkoppeling verplicht. De EU gaat oligopolievorming tegen en bevordert dat netwerken in overheidshanden blijven. Lidstaten krijgen de vrijheid om marktwerking terug te draaien of ervan af te zien in het belang van leveringszekerheid.
4. De EU bevriest de liberalisering van de post totdat zij waarborgen heeft vastgesteld voor (dagelijkse) universele dienstverlening en betaalbare tarieven.
5. Een Europese kaderwet garandeert spreiding en bereikbaarheid van banken en postkantoren, ook op het platteland.
6. De EU ontwikkelt een stappenplan voor de invoering van universele dienstverlening op het gebied van breedbandverbindingen.

Q. Volksgezondheid en consumentenbescherming

1. Gezondheidszorg, welzijn en de verzekering van ziektekosten zijn en blijven in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van de lidstaten. De EU-bemoeienis beperkt zich tot het oplossen van grensoverschrijdende vraagstukken, het waarborgen van de veiligheid van medicijnen en voedsel, het verbeteren van milieu en arbeidsomstandigheden, het voorkomen van gezondheidsrisico's en het bewaken van de toegankelijkheid van medische zorg conform het EU-Grondrechtenhandvest.
2. De Europese ziekteverzekeringsspas wordt ook toepasbaar bij niet-spoedeisende, poliklinische behandelingen in een ander EU-land.

Hoofdstuk 4

Rechtvaardig Europa

Het aantal mensen dat in de Europese Unie* asiel aanvraagt heeft jaren geschommeld rond de 400.000. De EU telt 450 miljoen inwoners. Van een 'massale toestroom' is dus geen sprake. Het afgelopen jaar is het totale aantal asielzoekers zelfs licht gedaald. Daarentegen is het aantal mensen dat er niet in slaagt levend Europa binnen te komen – de lijken die aanspoelen op de stranden van Spanje en Italië - gestegen.

Maar wat het meest aan verandering onderhevig is, is de favoriete eindbestemming van asielzoekers binnen de EU. Sinds de nieuwe Vreemdelingenwet is Nederland aanzienlijk minder populair. Maar in de landen die nu de meeste asielverzoeken krijgen, loopt de politieke druk op om de asielwetgeving aan te scherpen. Als dat gebeurt, zal Nederland constateren dat het aantal asielzoekers weer gaat stijgen. De EU is te vergelijken met een waterbed: als op één plaats de druk wordt opgevoerd, verplaatst het water zich naar andere delen. De totale hoeveelheid water neemt daardoor echter niet af.

Alleen gezamenlijk kunnen de landen van de EU hun verantwoordelijkheid waarmaken: enerzijds de problemen aanpakken die mensen op de vlucht drijven, en anderzijds een humane behandeling van individuele asielzoekers zeker stellen. Daarom is GroenLinks voorstander van een Europees asielbeleid.

Vluchtelingenverdrag naleven

De Europese Grondwet* bindt de EU sterker dan ooit aan het internationale Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties. Europese asielwetgeving dient dus op z'n minst te verzekeren dat de EU-landen hun internationale verplichting om vluchtelingen te beschermen nakomen. GroenLinks zet zich in voor zorgvuldige en concrete Europese afspraken. Over wie bescherming toekomt, over de asielprocedure en over de opvang.

Zorgvuldigheid is nodig omdat de Europese samenwerking tot nu vaker afbreuk deed dan bijdroeg aan de bescherming van vluchtelingen. Nationale asielwaarborgen zijn ondermijnd door de afspraak dat een asielaanvraag slechts in één lidstaat mag worden ingediend. Asielzoekers worden teruggestuurd naar de eerste lidstaat die ze hebben aangedaan, ongeacht of hun bescherming daar goed geregeld is. Aan deze Overeenkomst van Dublin ligt de fictie ten grondslag dat het niet uitmaakt bij welke EU-lidstaat een asielzoeker aanklopt. Maar de praktijk wijst uit dat een eenvormig asielbeleid nog ver te zoeken is: in vergelijkbare gevallen komen lidstaten tot zeer uiteenlopende oordelen. In 2001 verleende Nederland bijvoorbeeld aan 0,3 procent van de asielzoekers uit Irak de vluchtelingenstatus, Duitsland aan 61,8 procent. Pas als er overeenstemming is in de EU over welke mensen bescherming moeten krijgen, kan een uitwisseling van asielzoekers plaatsvinden. Niet eerder.

Alle regeringen zeggen voorstander te zijn van een Europees asielbeleid. Maar tegelijkertijd willen ze de vrijheid behouden om een restrictiever beleid te voeren dan de burens, in de hoop dat asielzoekers een andere bestemming zoeken. Zo ontstaat een spiraal van afschrikken en afschuiven, die haaks staat op het idee van gedeelde verantwoordelijkheid.

Aan de Europese Commissie*, het dagelijks bestuur van de EU, ligt het niet. Zij ontwerpt doorgaans acceptabele voorstellen voor een Europa-wijd asielbeleid. Het Europees Parlement* steunt deze voorstellen meestal, of verbetert ze. Maar het oordeel van het parlement heeft slechts de status van een advies. De Raad van Ministers* beslist. Na veel gesoebat achter gesloten deuren blijkt steevast dat de nationale ministers het Commissievoorstel tot op het bot hebben uitgekleeft. Omdat ze het versoepelen van hun nationale regels taboe achten, en omdat ze elk een veto kunnen uitspreken, komen de verzamelde ministers nooit verder dan de kleinste gemeenschappelijke noemer. Zo wordt het nooit wat met het Europees asielbeleid.

Afschrikken en afschuiven van asielzoekers staat

haaks op het idee van gedeelde verantwoordelijkheid.

Er gloort echter hoop. Als de Europese Grondwet in werking treedt zal voor EU-asielwetten geen unanimititeit meer nodig zijn in de Raad van Ministers; een ruime meerderheid* volstaat dan. Bovendien wordt het Europees Parlement medewetgever. Dat is winst. Maar voor betere asielwetgeving is meer nodig.

Moratorium op nationale wetgeving

GroenLinks pleit daarom voor een radicale maatregel: een moratorium op nationale wetgeving. De EU-landen moeten afspreken dat zij pakweg twee jaar lang geen nieuwe maatregelen nemen om asielzoekers te weren. Zo'n *time-out* verhoogt de druk om tot een betekenisvolle Europese aanpak te komen en voorkomt dat lidstaten elkaar in de tussentijd de loef afsteken. De kwaliteit van de Europese wetgeving is ermee gediend wanneer alle actoren - regeringen, parlementen, ambtenaren en maatschappelijke organisaties – zich op hetzelfde doel richten.

Geld is een effectief glijmiddel. Een beter gevuld Europees Vluchtelingenfonds, gefinancierd uit de Europese begroting, moet lidstaten financieel tegemoetkomen in de kosten voor asielzoekers. Het gaat dan om de kosten voor opvang, procedures en integratie. Als de kosten gedeeld worden, zal de neiging om met mensen te schuiven afnemen, en zal het besef van gezamenlijke verantwoordelijkheid toenemen. Financiële solidariteit stelt lidstaten bovendien in staat om ruimhartiger en humaner te zijn dan de burens. Om zich te onttrekken aan de

negatieve beleidsspiraal, zonder dat het al te veel extra kost.

Europees Vluchtelingenfonds

De EU heeft sinds enkele jaren een zeer bescheiden Vluchtelingenfonds. De Europese Commissie, die met geldgebrek kampt, probeert er telkens op te bezuinigen. Het Europees Parlement heeft echter het laatste woord over de EU-begroting. GroenLinks is er elk jaar opnieuw in geslaagd het Vluchtelingenfonds te laten groeien.

Terugkeer ondersteunen

Terugkeer is het noodzakelijke sluitstuk van een rechtvaardig en geloofwaardig asielbeleid. Als na een zorgvuldige beoordeling, in een procedure met voldoende waarborgen, blijkt dat een asielzoeker geen bescherming nodig heeft, moet hij of zij de EU verlaten. Vrijwillige terugkeer verdient de voorkeur: daartoe moet de afgewezen asielzoeker geholpen worden om een nieuw bestaan op te bouwen in het land van herkomst. In sommige gevallen is gedwongen terugkeer onvermijdelijk.

GroenLinks vindt echter dat het Europese asielbeleid aan de voordeur moet beginnen, niet aan de achterdeur. Op dit moment werken de Europese regeringen ijverig samen bij het terugzenden van illegale vreemdelingen, via het organiseren van gezamenlijke chartervluchten en het sluiten van terugnameovereenkomsten met landen van herkomst. Die ijver is echter ver te zoeken, als het gaat om het beschermen van vluchtelingen en het serieus bestrijden van de ellende die mensen noodzaakt huis en haard te verlaten. Dat is onacceptabel.

Opvang in de regio?

Wereldwijd hebben 21 miljoen mensen noodgedwongen hun woonplaats of land verlaten. De meesten zijn op de vlucht voor mensenrechtenschendingen en oorlogsgeweld. Anderen zijn verdreven door rampen als droogte of overstromingen. Van deze vluchtelingen zoekt slechts een fractie zijn heil in het rijke Westen. 95 procent blijft in de eigen regio. Velen van hen worden opgevangen in kampen van de UNHCR, de VN-vluchtelingenorganisatie onder leiding van de Nederlandse oud-premier Ruud Lubbers. Ondanks de inspanningen van de UNHCR is de toestand in die kampen vaak mensonterend. De internationale gemeenschap, ook de EU, dient aanzienlijk meer steun te geven aan de UNHCR en aan de landen die vluchtelingen opnemen, opdat vluchtelingen verzekerd zijn van bescherming, toegang krijgen tot medische voorzieningen en kunnen werken.

Een smoezelige coalitie wil mensen in nood doorsluizen naar Verwegistan.

Betere opvang in de regio is dus dringend gewenst. Maar in het huidige asieldebat wordt opvang in de regio nogal eens gepromoot om asielzoekers af te schuiven. Zo lanceerde de Britse premier Blair het voorstel om asielzoekers die op het grondgebied van de EU om bescherming vragen meteen op het vliegtuig te zetten naar een kamp in Verwegistan. Onaanvaardbaar voor

veel Europese regeringen. Zo niet voor de Nederlandse. Het kabinet-Balkenende II is inmiddels aanvoerder van een smoezelige coalitie met Oostenrijk, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk. Deze landen willen een begin maken met het doorsluizen van mensen in nood naar ontwikkelingslanden. Nu nog suggereren zij dat asielzoekers die als vluchteling erkend worden alsnog welkom zijn in Europa. Maar er gaan al stemmen op om deze mensen blijvend te huisvesten in de eigen regio.

GroenLinks is verbijsterd door deze voorstellen. Zij ondermijnen het VN-Vluchtelingenverdrag. Zij vergroten de instabiliteit in de betreffende regio's, omdat onduidelijk is wie verantwoordelijk is voor de uitgeprocedeerde asielzoekers in de kampen. Bovendien, om met VN-vluchtelingencommissaris Ruud Lubbers te spreken: "Als ontwikkelingslanden voelen dat de rijke staten enkel hun verantwoordelijkheid willen afwentelen, dan zullen ze niet samenwerken." De verantwoordelijkheid van de EU gaat verder dan het uitschrijven van een cheque teneinde het leed van de wereld op afstand te houden.

Natuurlijk bieden kampen in de regio, mits goed beschermd, mensen een mogelijkheid om te ontsnappen aan terreur in eigen land. Maar erkende vluchtelingen hebben niet alleen recht op bescherming, maar ook op het beginnen van een nieuw leven. Dat gaat niet achter hekken.

Arbeidsmigratie reguleren

Naast een menswaardige opvang van vluchtelingen is ook het elimineren van de noodzaak tot vluchten een kerntaak van de EU. Bij beginnende conflicten dient zij bemiddeling en internationale druk te organiseren. Er moet niet minder maar meer worden geïnvesteerd in stabiliteit en duurzame ontwikkeling. Het terugschroeven van de ontwikkelingshulp, zoals de Nederlandse regering doet, is daarom kortzichtig.

Maar zolang er grote verschillen zijn in welvaart en ontwikkelingskansen, zullen mensen op pad blijven gaan. Vaak behoren deze migranten tot de elite. Ze zijn hoog opgeleid, bereid risico's te nemen en zich aan een vreemde cultuur aan te passen. Europa heeft haar economische kracht voor een belangrijk deel aan nieuwkomers te danken. En ook in de nabije toekomst zal zij arbeidsmigratie omarmen om de demografische hobbels van de vergrijzende *babyboomers* weg te masseren. Maar veel mensen ervaren migratie tegelijk als een bedreiging, zeker nu de samenleving diverser en complexer wordt.

Nooit eerder in de geschiedenis van de mensheid probeerden zo veel mensen elders in de wereld een nieuw bestaan op te bouwen. Dertig jaar geleden wist een Marokkaanse boer amper iets over het leven in het verre Europa. Vandaag de dag hoeft hij alleen naar de televisie of naar toeristen te kijken om te weten hoeveel rijker en makkelijker het leven kan zijn aan de overzijde van de Middellandse Zee. Bovendien heeft het vliegtuig afstanden doen slinken. De huidige wijze van globalisering verkleint de grote mondiale verschillen in welvaart niet. Als een kind ergens in Azië onder erbarmelijke omstandigheden gymmen produceert, zal het er allicht van dromen een keer zelf zulke schoenen te dragen. Met de economie wordt ook de droom van een beter bestaan globaliseerd.

Migratie is een onvermijdelijk proces is dat niet kan worden gestopt, hoogstens gereguleerd. Daarom is GroenLinks voor het

ontwikkelen van een echt migratiebeleid. Duidelijke voorlichting in landen van herkomst en goede integratiemaatregelen in Europa zijn daar onderdeel van. Elk EU-land zou een loket moeten openen voor aspirant-arbeidsmigranten. Dat kan in de landen van herkomst; het gaat hier immers niet om vluchtelingen. Bij gebrek aan een volwaardig Europees arbeidsmigratiebeleid dienen de consulaten van de lidstaten samen te werken om geïnteresseerden een goed beeld te geven van de (on)mogelijkheden om werk te vinden in Europa.

Recht op gezinsleven

Je zult maar verliefd worden op iemand uit Argentinië. Trouwen mag, maar je geliefde mag niet in Nederland komen wonen, tenzij jij meer verdient dan 120 procent van het minimumloon. Voor talloze Nederlanders met een laag inkomen, zowel allochtonen als autochtonen, heeft de regering het recht op vrije partnerkeuze ingeperkt. Vanzelfsprekend wordt integratie bemoeilijkt wanneer migranten massaal hun partner in het land van herkomst vinden. Maar de oplossing ligt in het aanbieden en afdwingen van een goede inburgering in Nederland, niet in het verbieden van gezinsvorming. Mede omdat de toenmalige Nederlandse minister Nawijn met een veto dreigde, heeft de EU de lidstaten vrij gelaten om een inkomenseis te stellen. Deze wetgeving moet zo snel mogelijk worden herzien. De nieuwe Grondwet, die het vetorecht van lidstaten opheft en het Europees Parlement medebeslissingsrecht* geeft, biedt een kans om de strijd opnieuw aan te gaan.

Kinderen verbieden bij hun ouders te wonen is traumatiserend beleid.

Tegelijkertijd kan dan de regeling voor gezinshereniging worden verbeterd. Die gaat weliswaar uit van het principe dat kinderen die nog niet volwassen zijn zich bij hun ouders mogen voegen, maar staat lidstaten tevens toe dit principe geweld aan te doen. Ze mogen kinderen vanaf twaalf jaar aan een integratietoets onderwerpen. Niet geslaagd betekent niet bij je ouders mogen wonen. Traumatiserend beleid van een EU die zichzelf als beschavingsproject ziet.

Justitie- en politiesamenwerking

Eind 2001 werd een groep Britse en Nederlandse vliegtuigspotters gearresteerd in Griekenland. Pas na geruime tijd bleek dat ze werden verdacht van spionage. De veertien spotters zaten absurd lang in voorarrest. In het Verenigd Koninkrijk en Nederland groeiden de protesten tegen deze uitwassen van het Griekse rechtssysteem. Maar tegelijkertijd stemden de Britse én Nederlandse regering in met het intensiveren van de Europese justitiesamenwerking: het Europees arrestatiebevel kwam tot stand, dat uitlevering vergemakkelijkt - ook van Nederlandse onderdanen aan Griekenland. Het voorstel van GroenLinks om eerst overeenstemming te bereiken over de rechten waarop verdachte personen aanspraak kunnen maken, werd als irrelevant terzijde geschoven. Een merkwaardige paradox.

Deze paradox zegt veel over de risico's van de toenemende Europese samenwerking op het gebied van politie en justitie. Er is geen beleidsterrein waar het ontbreken van afdoende democratische en juridische controle een groter gevaar vormt voor de rechtsstaat. Natuurlijk, samenwerken bij het bestrijden van zware grensoverschrijdende criminaliteit ligt voor de hand. Maar de wijze waarop het nu gebeurt is eenzijdig repressief en ondermijnt de waarborgen die nationale (grond)wetten aan burgers hebben toegekend.

Zo hebben de regeringen van de EU-landen in 1999 afgesproken om hun samenwerking te grondvesten op het wederzijds erkennen van elkaars beslissingen. Het Europees arrestatiebevel is een uitvloeisel van die afspraak. Als Frankrijk, Griekenland of Litouwen om de arrestatie van een Nederlandse onderdaan verzoekt, zal Nederland dit verzoek moeten nakomen zonder te toetsen of de opsporing volgens de regels is verlopen en of de verdachte kan rekenen op een eerlijk proces. Het idee hierachter is dat het niet veel uitmaakt waar vervolging plaatsvindt, omdat de Europese rechtsstelsels veel op elkaar lijken. Maar als dat inderdaad het geval zou zijn, was er snel overeenstemming te bereiken over de rechten van verdachten. Feit is echter dat de justitie- en politiesamenwerking voortdendert, terwijl afspraken over de bescherming van burgerrechten ontbreken. Sterker nog, de lidstaten geven toe dat in de praktijk het vertrouwen in elkaars rechtsstelsels 'niet optimaal' is.

Burgerrechten beschermen

De Groene fractie in het EP stond aanvankelijk alleen in haar kritiek op het Europees arrestatiebevel. Rechten van verdachten of minimumnormen voor het strafprocesrecht: niemand maalde erom zo kort na de terroristische aanslagen van 11 september 2001. Alleen daadkracht telde. Maar de Groenen hebben inmiddels een meerderheid van het Europees Parlement overtuigd. De Europese Commissie heeft daarop voorgesteld om waarborgen voor verdachten vast te leggen.

Ook Europol*, de Europese politiedienst, is een voorbeeld van samenwerking ten koste van burgerrechten. Een van de belangrijkste taken van Europol is het vergaren en analyseren van informatie over zware misdrijven zoals mensenhandel, terrorisme en drugshandel. Dat is prima. Maar wordt een burger op basis van Europol-informatie gearresteerd, dan staat hij of zij voor de opgave bewijzen te weerleggen waarvan onduidelijk is waar ze vandaan komen. Ambtenaren van Europol zijn onschendbaar en hoeven niet als getuige te verschijnen voor de rechtbank. Dit wringt des te meer, nu Europol meer armslag krijgt en mag deelnemen aan opsporingsoperaties.

Amerikaanse oorlogen

De door de Amerikanen geleide oorlog tegen het terrorisme is een zoveelste aanval op de burgerrechten. In naam van deze oorlog heeft de regering-Bush Europa geprest om overdracht van verdachten en persoonlijke gegevens te vergemakkelijken. De EU en haar lidstaten overschrijden daarmee grenzen die voorheen heilig waren. Zo worden Nederlanders aan de VS uitgeleverd omdat zij in Nederland XTC zouden hebben verkocht aan Amerikaanse undercover-agenten. De Nederlandse regering

stemt niet alleen toe in de uitlevering van eigen onderdanen voor alhier gepleegde feiten, maar weigert bovendien als voorwaarde te stellen dat de VS de regels van het Europees Verdrag over de Rechten van de Mens* (EVRM) naleven, zoals het toetsen van bewijzen door een rechter. Ook onze privacywetgeving wordt door Washington ondergraven. Onder dreiging van economische sancties moeten luchtvaartmaatschappijen allerlei gegevens van hun passagiers doorgeven aan de Amerikaanse autoriteiten. Omdat de VS deze informatie voor tal van doeleinden willen aanwenden worden nationale en Europese wetten over de bescherming van persoonsgegevens geschonden. Kortom, de transatlantische liefde komt van één kant.

Europese waarborgen

Parlementariërs van GroenLinks verzetten zich al jaren tegen de uitholling van burgerrechten. Verdachten uitleveren mag, maar onder strikte voorwaarden. De privacy schenden mag, maar alleen als dit noodzakelijk, proportioneel en effectief is, en als er waarborgen zijn tegen misbruik. Justitieel spierballenvertoon levert uiteindelijk niet meer veiligheid op. Onredelijke inbreuken op burgerrechten ondermijnen het vertrouwen van mensen in de overheid, en verdiepen daarmee het gevoel van onveiligheid. De nieuwe EU-landen, voormalige communistische dictaturen, weten dat uit eigen ervaring. De strijd tegen terrorisme en tegen criminaliteit moet doordacht worden gevoerd.

*'Vertrouwen' tussen de EU-landen is niet goed
genoeg, controle is beter.*

Bij opsporing en vervolging op Europese schaal horen waarborgen op Europese schaal. Voordat de lidstaten elkaars strafrechtelijke beslissingen zonder meer uitvoeren, moet eerst worden bepaald aan welke minimumvoorwaarden een strafprocedure dient te voldoen. Er moeten gezamenlijke normen komen voor het recht op juridische bijstand, de lengte van het voorarrest en de toelaatbaarheid van opsporingsmethoden. 'Vertrouwen' tussen lidstaten is niet goed genoeg, controle is beter.

Het EVRM bevat reeds Europese normen. Maar het Mensenrechtenhof* in Straatsburg toetst alleen achteraf, als de vermeende inbreuken op het recht al hebben plaatsgevonden, en daarvoor is een jarenlange procedure nodig. Het EVRM bevat bovendien geen concrete voorwaarden, maar legt algemene beginselen vast. Dat geldt ook voor het EU-Grondrechtenhandvest*. Verdrag noch handvest zeggen iets over het vergaren van bewijs via anonieme getuigen. Maar gaan wij op basis van zulk bewijs wel Nederlanders uitleveren? En welke rechtshulp willen wij onze burgers garanderen? In aanvulling op het EVRM hebben alle landen hun eigen nationale strafprocesrecht. Nu de Europese justitiesamenwerking de vrijblijvendheid is gepasseerd, moet ook de EU haar eigen rechtswaarborgen vastleggen.

Europees Openbaar Ministerie

De Europese justitie- en politiesamenwerking biedt ook kansen. De georganiseerde misdaad kan effectiever bestreden worden als de misdaadbestrijders niet steeds op landsgrenzen stuiten. Om grensoverschrijdende opsporing doeltreffend te maken,

maar tevens democratisch en juridisch controleerbaar, bepleit GroenLinks de oprichting van een Europees Openbaar Ministerie (EOM). Dat moet het voortouw nemen bij het vervolgen van *eurocrimes*: zware, grensoverschrijdende misdrijven die een EU-belang raken. Internationale drugshandel valt hier bijvoorbeeld wel onder, maar de verkoop van hasj in coffeeshops niet. Een beperkte lijst van duidelijk omschreven *eurocrimes* is van belang om onnodige Europese bemoeienis te voorkomen.

Rationeel drugsbeleid

In het Europees Parlement groeit de twijfel over de *war on drugs*. De helft min één van alle afgevaardigden stemde in 2003 voor het voorstel van GroenLinks om de VN-drugsverdragen met hun *zero tolerance*-benadering te evalueren en eventueel te herzien. Een ruime meerderheid wilde het testen van XTC bevorderen en de aanpak van cannabis baseren op gezondheidsrisico's. Die zijn, zoals bekend, kleiner dan die van tabak of alcohol. GroenLinks investeert in een groeiende coalitie van organisaties en regeringen die een rationeel drugsbeleid voorstaan.

In de visie van GroenLinks vormt het Europese strafprocesrecht het handboek voor de vervolging door het toekomstige Europees Openbaar Ministerie. Het EOM heeft in elke lidstaat één of meer officieren van justitie tot haar beschikking. Bij het vermoeden van een *eurocrime* krijgt een officier in het land waar het zwaartepunt van de verdachte activiteiten ligt, de opdracht om een grensoverschrijdend opsporingsonderzoek in te stellen. De officier kan daarbij nationale opsporingsdiensten inschakelen, maar ook politiediensten in andere lidstaten. Tevens kan de expertise van Europol benut worden voor het verzamelen en analyseren van gegevens. Daarom dient het EOM ook verantwoordelijk te zijn voor Europol. Samen vallen zij onder de politieke verantwoordelijkheid van de Europese Commissie, die verantwoording aflegt aan de Raad van Ministers én aan het Europees Parlement.

Checks and balances

Kan Nederland niet beter zijn eigen boontjes doppen op zo'n gevoelig terrein als het strafrecht? Formeel doen we dat nog steeds. Onze regering heeft in Brussel een vetorecht, de Tweede Kamer kan ministers terugfluiten als zij te vergaande Europese afspraken willen maken. Maar in de praktijk gebeurt dat zelden. De regering wil niet te vaak dwarsliggen. Voor de Kamer is het geheime ministersberaad in Brussel moeilijk te controleren. Nederlandse rechters zijn beperkt in hun mogelijkheden om de grensoverschrijdende opsporing te toetsen. Een terugkeer naar een puur nationaal strafrecht is een onbegaanbaar pad. De *checks and balances* van de democratische rechtsstaat kunnen alleen op Europees niveau worden teruggewonnen.

GroenLinks vindt het daarom van groot belang dat de Europese Grondwet aan het Europees Parlement en aan het Europees Hof van Justitie* een belangrijke rol toekent in de justitie- en politiesamenwerking. Daarmee schept de Grondwet nieuwe kansen om de goochelarij met grondrechten te vervangen door een solide Europees strafrechtstelsel.

Programmapunten

R. Asiel

1. Europese wetgeving definieert welke vluchtelingen in ieder geval op bescherming mogen rekenen. Deze afspraken voldoen tenminste aan het VN-Vluchtelingenverdrag en beschermen ook mensen die vervolgd worden vanwege hun geslacht, geslachtsidentiteit of seksuele gerichtheid, mensen die niet beschermd worden door hun overheid en mensen die op de vlucht zijn voor foltering of willekeurig geweld als gevolg van een burgeroorlog. Lidstaten mogen hogere normen hanteren. Zolang deze Europese wetgeving er niet is, sturen lidstaten geen asielzoekers terug naar een andere lidstaat om daar de asielprocedure te doorlopen.
2. Er komen Europese normen waaraan alle opvang en asielprocedures moeten voldoen. Deze garanderen onder meer dat iedere asielzoeker een persoonlijk interview krijgt en niet wordt uitgezet voordat de hele procedure, inclusief beroepsmogelijkheden, is doorlopen.
3. Alleenstaande minderjarige asielzoekers wier asielverzoek is afgewezen terwijl zij nog minderjarig zijn, krijgen een verblijfsvergunning als in het land van herkomst adequate opvang ontbreekt.
4. Een moratorium van twee jaar op nationale restrictieve maatregelen verhoogt de druk om tot Europese besluiten te komen.
5. Solidariteit wordt bevorderd door het uitbouwen van het Europees Vluchtelingenfonds. Lidstaten krijgen gedeeltelijke compensatie voor de kosten die samenhangen met de behandeling van asielverzoeken en de integratie van vluchtelingen.
6. Omwille van een snelle rechtsgang komt er een speciale kamer voor asielzaken bij het Europees Hof van Justitie. Deze toetst desgevraagd de Europese wetten aan het VN-Vluchtelingenverdrag, het EVRM en het EU-Grondrechtenhandvest en beoordeelt of de lidstaten deze wetten goed implementeren.
7. De UNHCR, vluchtelingen- en mensenrechtenorganisaties worden betrokken bij de vormgeving van het EU-asielbeleid.
8. Een onafhankelijk Europees informatiecentrum stelt openbare rapportages op over landen van herkomst om het terugsturen van asielzoekers naar onveilige gebieden uit te sluiten. Het centrum baseert zich hierbij op toetsbare en actuele gegevens uit verschillende bronnen, waaronder mensenrechtenorganisaties, experts en ambassades.
9. De EU verhoogt haar bijdrage aan de UNHCR substantieel opdat deze organisatie haar verantwoordelijkheid voor de opvang van asielzoekers in de regio waar kan maken.
10. De EU-landen schuiven hun verantwoordelijkheid voor asielzoekers niet af op ontwikkelingslanden. Opvang in de regio kan nooit in de plaats komen van een Europees asielbeleid.
11. De EU-landen gaan pas samenwerken bij de terugkeer van afgewezen asielzoekers, wanneer een rechtvaardig en geloofwaardig Europees asielbeleid tot stand is gebracht. Uitzettingen zijn soms onvermijdelijk. Vrijwillige terugkeer verdient de voorkeur; daartoe is het bieden van perspectief in het land van herkomst noodzakelijk.

S. Migratie

1. De EU stimuleert en faciliteert het ontwikkelen van migratiebeleid door de lidstaten. Arbeidsmigranten kunnen zich op eigen initiatief melden in het land van herkomst en maken kans op toelating tot de EU wanneer zij voldoen aan criteria zoals de kans op het vinden van werk en op integratie. De consulaten van de lidstaten werken samen om informatie over migratiemogelijkheden in de hele EU te bundelen.
2. De mogelijkheden voor het gericht werven door werkgevers van arbeidskrachten buiten de EU worden selectief verruimd. Samen met regeringen van de landen van herkomst en maatschappelijke organisaties stelt de EU criteria op om te garanderen dat de *brain gain* de *brain drain* overtreft en basisvoorzieningen als gezondheidszorg niet worden beroofd van geschoold personeel.
3. De lidstaten leggen vast dat de leges voor (het verlengen van) verblijfsvergunningen niet meer bedragen dan de gemaakte administratieve kosten.
4. Er komen dwingende afspraken met banken om internationale overboekingen van kleinere bedragen naar herkomstlanden aanzienlijk goedkoper te maken.
5. Als de EU-Grondwet in werking treedt, wordt de wetgeving over gezinshereniging en gezinsvorming herzien, opdat kinderen tot 18 jaar zonder aanvullende eisen met hun ouders kunnen worden herenigd en opdat geen beperkingen kunnen gelden voor het recht op vrije partnerkeuze.
6. De EU bevordert samenwerking tussen de lidstaten bij de inburgering van nieuwkomers. Zij waakt over het evenwicht tussen rechten en plichten van migranten en gastlanden.

T. Politie en justitie

1. De EU verzet zich nadrukkelijk tegen de wijze waarop de VS vorm geven aan terrorisme- en drugsbestrijding. Zij eist dat de bescherming van burgerrechten gegarandeerd wordt bij de transatlantische samenwerking. Er worden geen verdachten uitgeleverd aan de VS die ook - eventueel na overdracht van Amerikaans bewijs - in eigen land terecht kunnen worden.
2. Het Europees arrestatiebevel wordt opgeschort totdat de EU minimumnormen voor de rechten van verdachten en de strafprocedure heeft vastgelegd. Deze minimumnormen betreffen onder meer het recht op juridische bijstand, de maximale lengte van voorarrest, de toelaatbaarheid van opsporingsmethoden zoals burgerinfiltranten en het aftappen van telecommunicatie.
3. De EU stelt een limitatieve lijst van *eurocrimes* op: delicten die per definitie zwaar en grensoverschrijdend zijn en een EU-belang raken, zoals mensenhandel, fraude met EU-geld en bepaalde milieudelicten. Voor deze delicten wordt een duidelijke definitie vastgesteld en worden de nationale strafmaten dichter bij elkaar gebracht.
4. In het drugsbeleid van de EU staat het beperken van risico's voor gebruikers en hun omgeving centraal. De EU moedigt het testen van XTC, het verstrekken van schone naalden en het verstrekken van heroïne op recept aan.
5. De EU verwerft internationale steun voor een onafhankelijke evaluatie van het *zero-tolerance* beleid dat voortvloeit uit de VN-drugsverdragen. Wanneer deze heeft aangetoond dat een harde aanpak van drugsgebruikers geenszins leidt tot minder verslaafden, criminaliteit en drugsmisbruik, zet

de EU zich in voor een wijziging van de VN-verdragen, inclusief de mogelijkheid van legalisering van drugs.

6. Een Europees Openbaar Ministerie wordt verantwoordelijk voor de vervolging van *eurocrimes*. Het EOM is gebonden aan de Europese normen voor de strafprocedure en wordt gecontroleerd door de Europese Commissie, die daarover verantwoording aflegt aan de Raad van Ministers en het EP.
7. Bij ieder strafonderzoek is een Vrijheidsrechter betrokken die verantwoordelijk is voor het uitvoeren van dwangbevelen, zoals arrestatie, huiszoeking of telefoontaps.
8. Ambtenaren van Europol en nationale opsporingsdiensten verschijnen desgevraagd als getuige voor de strafrechter in andere lidstaten. Europol-ambtenaren verliezen hun immunitet.
9. Een panel van strafrechtadvocaten en burgerrechtendeskundigen, *Eurorights*, gaat toezien op de waarborging van burgerrechten- in de Europese wetgeving en in de praktijk.
10. Ingezetenen die in een andere EU-lidstaat in aanraking komen met politie of justitie worden middels een brochure in eigen taal, een *Letter of Rights*, op de hoogte gesteld van hun rechten.
11. Europese regels voor gegevensbescherming gaan gelden voor de politieke en justitiële autoriteiten in de lidstaten, maar ook voor Europol, Eurojust*, het EOM, het Schengen Informatie Systeem* en de visadatabank.

Hoofdstuk 5

Republiek Europa

“Vrijheid van meningsuiting en geweten, bescherming van de individuele burger tegen het misdadige gebruik van geweld door de staat – dit zijn de grondvesten van het nieuwe Europa.”
(Hans en Sophie Scholl, 1942)

De droom van deze Duitse verzetslieden kan na zestig jaar werkelijkheid worden. De Europese Conventie* heeft een Europese Grondwet* geschreven, die de doorbraak naar een Europese democratie mogelijk maakt. Geen volmaakte democratie, maar wel een die de breuk markeert met de traditionele achterkamertjespolitiek van ministers en diplomaten. Het EU-Grondrechtenhandvest* beschermt de vrijheden waarvoor Hans en Sophie Scholl hun leven hebben gegeven.

In Europa werden ooit de spelregels van de democratie uitgevonden. Tot nu toe waren deze spelregels onverbreekbaar verbonden met de natiestaat. De Europese Conventie heeft ze naar supranationaal* niveau getild. De Unie van staten kan eindelijk ook een Unie van burgers worden, dankzij de Grondwet die de Conventie ontwierp. Geen geringe prestatie voor een groep van meer dan honderd (euro)parlementariërs en regeringsvertegenwoordigers met zeer uiteenlopende opvattingen.

Het werd hoog tijd om de burgers meer zeggenschap te geven over de Europese samenwerking, want in eigen land zien zij hun democratische rechten langzaam verdampen. De besluitvorming over de inrichting van de samenleving wordt steeds sterker ingeperkt door het geweld van de globalisering en de dictaten van de markt.

Steelse integratie

GroenLinks ziet de Europese Grondwet als een historische stap voorwaarts. Vijftig jaar lang was de Europese samenwerking een verlicht, maar in wezen autoritair project. Voor de burger en zijn of haar volksvertegenwoordigers was slechts een bescheiden rol weggelegd. De grondleggers van de Europese Unie*, Robert Schuman en Jean Monnet, meenden discreet te werk te moeten gaan, zo kort na de Tweede Wereldoorlog. In 1950 stelden zij voor om de productie van kolen en staal - de basisingrediënten van de toenmalige oorlogsvoering - onder supranationaal toezicht te plaatsen. Zo wilden zij de macht van de natiestaat aan banden leggen. Naar de mening van de Europese burgers durfden zij niet te vragen. Schuman en Monnet waren bang dat hun blauwdruk voor Europese verzoening op de klippen van haat en wantrouwen zou lopen.

Deze steelse aanpak werkte. Nauwelijks gehinderd door parlementaire controle breidden nationale regeringen de Europese samenwerking stap voor stap uit. Achter gesloten deuren vaardigden nationale ministers wetten uit, die de nationale economieën aaneensmeedden tot een gemeenschappelijke markt. Bij deze markt kreeg elke lidstaat zo'n groot belang, dat

de Europese integratie onomkeerbaar werd.

Brussel werd een paradijs voor ministers en ambtenaren. Parlementariërs hadden het nakijken. Bij de overheveling van taken van de lidstaten naar Europa pleegde de uitvoerende macht een sluipende staatsgreep ten koste van de zeggenschap van parlementen. De verzamelde ministers eigenden zich wetgevende bevoegdheden toe, en stelden en passant het principe van openbare besluitvorming buiten werking. De oprichting van een rechtstreeks gekozen Europees Parlement* in 1979 was amper meer dan een symbolische geste. Omdat het, in de woorden van oud-minister Maij-Weggen, "verslavend werkt om geen last te hebben van parlementen", werden de Europese volksvertegenwoordigers bij gevoelige onderwerpen afgescheept met een vrijblijvend adviesrecht. De Europese burgers leek het niet te deren. Regeringen wisten de illusie in stand te houden dat Brussel de nationale soevereiniteit onaangestast liet.

Legitimatiecrisis

Maar het tij keerde in 1991, met het Verdrag van Maastricht. De regeringen besloten niet alleen tot invoering van een gemeenschappelijke munt, maar ook tot uitbreiding van de politieke samenwerking. Geheel onverwacht barstte een storm van kritiek los. Brusselse regenten de voorschriften voor komkommers en gasmaaiers toevertrouwen is nog iets anders dan hun ongecontroleerde zeggenschap geven over buitenlandse politiek en misdaadbestrijding. Burgers kwamen in opstand en verbijsterde bestuurders erkenden schoorvoetend een 'democratisch tekort'.

Het Europees Parlement betaalde de prijs voor de minachting van democratie en rechtsstaat.

Achteraf gezien hoeft deze onvrede met Europa niet te verbazen. Het argument dat Europese integratie oorlog voorkomt had inmiddels aan kracht ingeboet. Een nieuwe generatie Europeanen kende de verschrikkingen van de volkerenmoord alleen nog maar uit de geschiedenisboeken. De dreiging van het Sovjetcommunisme was ook verleden tijd. De oude bindmiddelen waren uitgewerkt. De nieuwe, slecht gecontroleerde bevoegdheden van de EU wekten terechte argwaan.

Zelfs in het Europees gezinde Nederland nam in 1999 nog maar dertig procent van de burgers de moeite om te gaan stemmen voor het Europees Parlement. Hoewel de Europese volksvertegenwoordiging sinds Maastricht op een aantal minder controverse terreinen echte macht had gekregen, wist zij amper aanzien te verwerven. Uiterekend het parlement betaalde de

prijs voor de minachting van democratie en rechtsstaat in Europa. De echte boosdoeners bleven buiten schot.

Het Europese project liep vast in een legitimatiecrisis. De regeringsleiders slaagden er in Amsterdam (1997) en Nice (2000) niet in om tot democratische en werkbare spelregels te komen voor het grotere, herenigde Europa. De methode van diplomatiek overleg en compromissen op de vierkante millimeter was uitgewerkt. Een echt constitutioneel proces werd onvermijdelijk. In 2001 trokken de regeringsleiders de consequentie uit hun collectieve falen en riepen zij de Europese Conventie bijeen.

Eigenlijk was de eerste steen voor de Grondwet een jaar eerder gelegd. Na de teleurstellende Europese verkiezingen van 1999 wilden de regeringsleiders iets doen om de kloof met de burgers te overbruggen. Ze gaven een forum van Europese en nationale parlementariërs opdracht om de in diverse verdragen vastgelegde grondrechten op een rijtje te zetten. Hoewel sommige regeringen, waaronder de Nederlandse, van tevoren duidelijk hadden gemaakt dat ze de EU niet aan dit Grondrechtenhandvest wilden binden, was de belangstelling van maatschappelijke organisaties groot. De leden van de Grondrechtenconventie raakten bedolven onder de voorstellen en adviezen. Veel ervan werden ook benut. De Grondrechtenconventie toonde aan, tegen alle verwachtingen in, dat het mogelijk was om in het openbaar overeenstemming te bereiken over constitutionele hervormingen.

Groene 'founding fathers'

Het was Joschka Fischer, de groene minister van Buitenlandse Zaken van Duitsland, die in 1999 het momentum benutte om het idee van een Grondrechtenhandvest te lanceren. Volksvertegenwoordigers moesten een prominente rol krijgen in de opstelling ervan. Op voorstel van de Oostenrijkse Groene Johannes Voggenhuber tooiden de opstellers van het handvest zich met de naam 'Conventie'. Die historische benaming voor een grondwetgevende vergadering maakte duidelijk dat het niet slechts ging om het inventariseren, maar ook om het formuleren van grondrechten, als opmaat voor een Europese Grondwet.

Europese Grondwet

De Grondwet maakt van Europa een publieke zaak, een republiek. In een republiek wordt de uitoefening van macht aan banden gelegd door bevoegdheden te spreiden over een uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht. Grondrechten beschermen burgers tegen wanbestuur en schending van hun persoonlijke integriteit. Tot nu toe waren deze regels gebonden aan de natiestaat. De Conventie van Philadelphia, die in 1787 de grondwet van de Verenigde Staten opstelde, schreef de eerste constitutie voor een federale* staat. Maar de Conventie van Brussel kon het werk van haar Amerikaanse voorgangers niet kopiëren. Daarvoor is de culturele verscheidenheid in Europa te groot. De Conventie van Brussel moest dus het ogenschijnlijk onmogelijke tot stand brengen: de Unie democratiseren zonder nationale identiteiten gelijk te schakelen.

De nieuwe Grondwet legt vast wat wel en niet op Europees niveau geregeld wordt. Nationale regeringen én parlementen krijgen meer mogelijkheden om zich teweer te stellen tegen Brusselse centraliseringsdrift. De belangrijkste vernieuwing is echter de emancipatie van het Europees Parlement. De volksvertegenwoordiging krijgt aanzienlijke wetgevende bevoegdheden. Op een paar pijnlijke uitzonderingen na kan geen Europese wet zonder parlementaire goedkeuring worden aangenomen. Binnen de Brusselse verhoudingen is dat een heuse revolutie. Zelfs op gevoelige terreinen als asielbeleid en misdaadbestrijding heeft de Raad van Ministers* niet langer het wetgevingsmonopolie.

De Grondwet maakt het Grondrechtenhandvest bindend. Elke burger die de dupe is van een bemoeizuchtige of nalatige Europese overheid kan zich op deze rechten beroepen voor de nationale of Europese rechter. Geëngageerde burgers krijgen dankzij de Grondwet een instrument in handen om rechtstreeks hun invloed te laten gelden: het *burgerinitiatief*. Eén miljoen handtekeningen volstaan om een wetsvoorstel op de Europese agenda te zetten. Geen onneembare drempel, nu er 450 miljoen EU-burgers zijn.

Permanente revolutie nodig

De nieuwe Grondwet is echter op een aantal belangrijke punten teleurstellend voorzichtig. Voor veel grensoverschrijdende vraagstukken rond sociale zekerheid en (milieu)belastingen blijft het nationale veto gehandhaafd. Dat geldt ook voor de buitenlandse politiek van de EU. Op de verlammeende verdeeldheid die de EU tijdens de Irak-oorlog tentoonspreidde, heeft de Conventie geen passend antwoord gevonden. Een Europees buitenlands beleid vergt meer dan alleen de aanstelling van een Europese minister van Buitenlandse Zaken, zoals de Grondwet nu bepaalt.

Het Europees Parlement hoeft geen genoeg te nemen met benoemingen in achterkamertjes.

Op dit punt moet de EU echt vooruitgang boeken, op straffe van verder verlies aan internationale geloofwaardigheid. De Grondwet bevat gelukkig bepalingen die een permanent debat over verdergaande constitutionele hervormingen verzekeren. Zo kunnen kopgroepen van lidstaten besluiten om over te gaan tot meerderheidsbesluitvorming* ten behoeve van een sociale en fiscale Unie. Medebeslissingsrecht* van het Europees Parlement is daarbij gegarandeerd. Besluiten over buitenlands beleid hoeven formeel niet te worden voorgelegd aan het parlement. Toch komt het EP in een goede positie om een omvattende verantwoordingsrelatie met de toekomstige EU-minister van Buitenlandse Zaken af te dwingen, aangezien deze functionaris ook lid is van de Europese Commissie*. Het is bovendien in diens eigen belang dat het EP kan fungeren als contragewicht tegen de middelpuntvlindende krachten van de lidstaten.

Het oude, heimelijke Europa schemert door in de benoemingsprocedure voor de drie toekomstige 'tenoren' van de EU: de voorzitter van de Europese Commissie, de voorzitter van de Europese Raad* en de minister van Buitenlandse Zaken. De kandidaten voor deze topfuncties worden volgens de Grondwet geselecteerd door de Europese Raad. Maar het EP hoeft geen genoegen te nemen met deze achterkamertjespolitiek. Het kan zijn eigen kandidaten voordragen, en aldus rechten bevechten die in een volgende editie van de Grondwet geformaliseerd worden. Haar definitieve vorm heeft de EU nog niet gevonden.

Misbruik en fraude

Ook de strijd voor een transparant Europees bestuur is nog lang niet gestreden. De Grondwet verplicht de Raad van Ministers om voortaan, net als het Europees Parlement, in het openbaar te vergaderen over wetgeving. Dat is een forse stap vooruit. Maar burgers, journalisten en onderzoekers die de voorbereiding en uitvoering van deze besluiten willen controleren, stuiten op een muur van geheimhouding. De Europese wet op de openbaarheid van bestuur, die sinds 2001 van kracht is, dient vooral het bestuur, niet de openbaarheid. De Europese instellingen houden nog veel informatie onder de pet. Dat vermindert de mogelijkheden voor maatschappelijke organisaties om vroegtijdig invloed uit te oefenen op nieuwe beleidsvoornemens. In de praktijk heeft de meest kapitaalkrachtige lobby een informatievoorsprong.

De geheimhouding vergroot ook de kans dat misstanden lang onopgemerkt blijven.

Nadat het Europees Parlement in 1999 de Commissie-Santer ten val bracht wegens wanbeheer en fraude, heeft de Commissie-Prodi een hervormingsproces in gang gezet om het beheer van de Europese financiën en de bestrijding van fraude te verbeteren. Maar zolang de Europese Commissie, en ook de Raad van Ministers, het kritische licht der openbaarheid schuwen blijft het risico bestaan dat misstanden worden toegegedekt.

Dat risico wordt nog groter als Eurocommissarissen* geen volledige politieke verantwoordelijkheid nemen voor de handelingen van hun ambtenaren. Neem de affaire, in 2003, rond de geheime bankrekeningen van het Europese statistiekbureau. De kritiek van het Europees Parlement op de voor Eurostat verantwoordelijke Eurocommissaris Solbes werd door Commissievoorzitter Prodi aldus gepareerd: Solbes was niet op de hoogte van de boekhoudkundige onregelmatigheden, dus kon hij er ook niet op afgerekend worden. Dit is het recept voor een Europese *sorry-democratie*. GroenLinks vindt dat Eurocommissarissen, ook wanneer zij geen persoonlijke schuld dragen, af moeten treden wanneer vaststaat dat hun ondergeschikten ernstig in de fout zijn gegaan. Alleen dan blijft de Commissie scherp op fraude en wanbeheer.

Ook de lidstaten, die verantwoordelijk zijn voor het leeuwendeel van de financiële onregelmatigheden met Europees geld, moeten beter bij de les gehouden worden. Zij zijn laks bij de opsporing en vervolging van fraude met Brusselse subsidies. Om die reden is GroenLinks voorstander van een Europees Openbaar Ministerie, dat zelfstandig opsporingsonderzoek kan verrichten en fraudeurs voor de rechters kan brengen. De Europese Grondwet maakt de oprichting van zo'n Euro-OM mogelijk.

Het Europees Parlement tenslotte dient ook bij zichzelf te rade te gaan. Het is er nog altijd niet in geslaagd een transparante en sobere regeling van salarissen, onkostenvergoedingen en pensioenen vast te stellen voor de afgevaardigden. GroenLinks was in 1999 mede-initiatiefnemer van een gedragscode voor de Nederlandse leden van het EP. Volgens deze code storten de europarlementariërs reiskostenvergoedingen die boven de werkelijk gemaakte kosten uitstijgen terug op de rekening van het parlement. Zij leggen publiekelijk verantwoording af over de besteding van onkostenvergoedingen. Helaas zijn de europarlementariërs uit andere EU-landen nog lang niet allemaal overtuigd van het belang van zuivere financiële zeden voor de geloofwaardigheid van het EP. GroenLinks zet de strijd voort.

Reizend circus

GroenLinks is mede-oprichter van de Campaign for Parliament Reform. Deze actiegroep wil onder meer een einde maken aan het heen-en-weer-gereis van het Europees Parlement tussen Brussel en Straatsburg. De maandelijkse verhuizing naar Straatsburg, voor één week, is een verspilling van tijd en geld. Een eerste stap naar beëindiging van het reizende circus was de afschaffing van de slecht bezochte vrijdagzitting van het EP in Straatsburg. Leden van de actiegroep vroegen de voorzitter van de vergadering op vrijdag steevast om het quorum te controleren. Omdat telkens maar een handjevol parlementariërs aanwezig was, kon er niet gestemd worden. Sneller dan verwacht leidde deze actie tot succes: in 2000 besloot het parlement om de vrijdagzittingen in Straatsburg af te schaffen. Dit tot woede van de Franse regering, die steeds sterker onder druk staat om niet langer vast te houden aan de afspraak dat het EP één week per maand van Brussel naar Straatsburg verhuist.

Bedilzucht

De pogingen om fraude en gesjoemel tegen te gaan hebben een schaduwzijde, zo merken organisaties die een Europese subsidie aanvragen. Uit angst voor een verkeerde besteding van het geld laat de Europese Commissie aanvragers steeds meer formulieren invullen. Voor de kleinste subsidie moeten maatschappelijke organisaties zich door een papierwinkel heen worstelen. En voor een eenvoudige missie van verkiezingswaarnemers zijn al zeventuizend parafen van ambtenaren nodig. Dat is geen efficiënte besteding van tijd en geld. Het antwoord op fraude is niet meer bureaucratie, maar heldere regelgeving, duidelijke verantwoordingslijnen en effectieve controle. Juist onuitvoerbare regels leiden tot verkeerde toepassing, met of zonder opzet.

Europarlementariërs hoeven zich niet langer in details te verliezen.

Niet alleen de Commissie, maar ook de Raad van Ministers en het Europees Parlement hebben soms last van bedilzucht. Zij neigen er naar de uitvoering van wetten tot in de kleinste details vast te leggen, uit vrees dat lidstaten en bedrijven

anders een loopje nemen met hun verplichtingen. Maar juist deze detailvoorschriften stellen bedrijven of lagere overheden vaak voor onoverkomelijke problemen. De Grondwet geeft de Commissie meer armslag om wetten van uitvoeringsbepalingen te voorzien. Deze bepalingen kunnen makkelijker worden aangepast aan de lessen van de praktijk. Het EP krijgt het recht om de Commissie terug te fluiten wanneer de uitvoeringsbepalingen de wet ontkrachten. Daarmee vervalt de laatste reden voor europarlementariërs om zich in details te verliezen. Wetgeving op hoofdlijnen maakt het makkelijker om onuitvoerbare voorschriften te corrigeren. Ook het democratisch debat is ermee gediend, wanneer politieke tegenstellingen niet langer verborgen gaan achter technische details. Voor de burgers wordt het dan inzichtelijker waar de strijd nu eigenlijk over gaat.

Levende democratie

Nu de Grondwet Europa tot een democratie maakt, is het zaak deze democratie tot leven te brengen. Dat vergt burgerinitiatieven, oplettende nationale parlementen, invloedrijke Europese NGO's*, internationale protestacties, grensoverschrijdende media en de verbeeldingskracht van kunstenaars. Politieke partijen kunnen het goede voorbeeld geven, door de samenwerking met hun Europese geestverwanten te intensiveren en hun leden een stem te geven in de Europese partijen. De Grondwet geeft het Europees Parlement voldoende macht om de oprichting van Europese kieslijsten af te dwingen. Die kans moet worden benut. GroenLinks kan dan in 2009 met *Die Grünen*, *Les Verts* en andere bondgenoten één internationale lijst opstellen, op basis van het gemeenschappelijke programma van de Europese Groene Partij. Europese kieslijsten scheppen echte Europese politici, die het debat over landsgrenzen heen transporteren.

Maar de beste stimulans voor een Europees publiek debat is de goedkeuring van de Grondwet door de burgers, door middel van referenda die gelijktijdig in zoveel mogelijk lidstaten plaatsvinden. Europa was vijftig jaar lang in handen van de regeringen, de burgers hadden weinig in de melk te brokken. De Grondwet biedt een unieke kans om Europa met haar burgers te verzoenen. Niet door ze voor voldongen feiten te stellen, zoals Schuman en Monnet deden, maar door hen tot Europese soeverein te maken. Aan de burgers komt het recht toe de Grondwet te aanvaarden of te verwerpen.

Referendum

Europa zegt burgers weinig, zolang burgers weinig te zeggen hebben over Europa. De kloof tussen de aanzienlijke bevoegdheden van de EU en de geringe mate van publiek debat over Europa is verontrustend groot. Daarom nam GroenLinks-Kamerlid Farah Karimi in 2003 het initiatief voor een wetsvoorstel dat de Nederlandse regering verplicht om de EU-Grondwet aan een referendum te onderwerpen. Veel andere EU-landen houden ook een referendum over de Grondwet.

Programmapunten

U. Europees burgerschap

1. Jongeren krijgen een rol bij het agenderen van wetsvoorstellen: de leeftijdsgrens voor deelname aan Europese burgerinitiatieven wordt op 14 jaar gesteld.
2. Het EP grijpt de evaluatie van de Europese wet openbaarheid van bestuur aan om een ingrijpende verruiming en vergemakkelijking van de toegang tot informatie tot stand te brengen.
3. De EU-instellingen bevorderen de oprichting van een Europees virtueel forum, een website die laagdrempelige toegang biedt tot Europese wetsvoorstellen, de posities van Europese partijen, nationale regeringen en maatschappelijke organisaties alsmede andere relevante documenten, en een geïnformeerd, grensoverschrijdend debat tussen burgers faciliteert.
4. De Europese Commissie consulteert, voorafgaande aan nieuwe beleidsinitiatieven, alle relevante NGO's die op Europese schaal georganiseerd zijn. Zij maakt openbaar welke organisaties zijn benaderd. Indien nodig subsidieert de Commissie haar critici.
5. De beweging van anders-globalisten wordt voorgedragen voor de *Karlspreis* wegens haar verdiensten voor de (politisering van de) Europese eenwording.
6. De wetgeving tegen discriminatie op grond van sekse, handicap, seksuele oriëntatie, leeftijd en godsdienst wordt verbreed, teneinde gelijke behandeling niet alleen op de arbeidsmarkt af te dwingen, maar ook in gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting, sociale zekerheid en bij het aanbieden van goederen en diensten.
7. Een collectief actierecht maakt het mogelijk dat structurele discriminatie door derden aan de rechter wordt voorgelegd.
8. De EU maakt zich sterk voor een VN-verdrag over de rechten van gehandicapten.
9. Onderdanen van derde landen en statenlozen kunnen na drie jaar legaal verblijf in de EU het Europees burgerschap verkrijgen, inclusief het recht op vrij verkeer en kiesrecht op lokaal en Europees niveau.
10. De EU bevordert de legalisatie van illegale immigranten die aantoonbaar vijf jaar in hun eigen onderhoud hebben voorzien en nooit zijn veroordeeld voor een ernstig misdrijf.
11. De EU bevordert de dubbele nationaliteit, als erkenning van het feit dat steeds meer mensen een transnationale identiteit hebben.
12. Met politieke druk en financiële steun bestrijdt de EU de achterstelling van Roma in Midden-Europa en Russisch-taligen in Estland en Letland.
13. De EU verzekert dat lidstaten de burgerlijke staat van elkaars onderdanen erkennen, inclusief homohuwelijk en geregistreerd partnerschap.
14. De Europese Commissie vereenvoudigt de papierwinkel voor het aanvragen van Europese subsidies en versnelt de uitbetaling.

V. Democratie en rechtsstaat

1. Als de Europese Grondwet in één of meer nationale referenda wordt verworpen, terwijl de referendumuitslagen opgeteld wel een meerderheid vóór opleveren, onderzoekt de Europese Conventie of aan de bezwaren van tegenstanders kan worden tegemoetgekomen door hetzij nationale

- opt-outs, hetzij verdergaande democratisering, vollediger rechtsbescherming en striktere toepassing van het subsidiariteitsbeginsel*. Een verbeterde Grondwet wordt opnieuw aan referenda onderworpen.
2. Als het constitutionele proces stilvalt, komen geïnteresseerde regeringen, nationale parlementen en het EP bijeen om de mogelijkheid te bespreken van een federale kopgroep van lidstaten binnen de EU.
 3. De EU treedt zo snel mogelijk na inwerkingtreding van de Europese Grondwet toe tot het Europees Verdrag over de Rechten van de Mens*. Zij draagt ruim bij aan de financiering van het Mensenrechtenhof* teneinde de rechtsgang te versnellen.
 4. De EU-Grondwet geeft de EU allerminst haar finale vorm, maar is opmaat voor een permanente constitutionele revolutie. Het EP rekt de grondwettelijke kaders op door:
 - a) na de Europese verkiezingen de kandidaat van de grootste Europese partij of partijencoalitie voor te dragen als Commissievoorzitter én toekomstig voorzitter van de Europese Raad, en tevens een kandidaat-minister van Buitenlandse Zaken voor te dragen;
 - b) jurisprudentie uit te lokken die niet alleen de EU, maar ook de lidstaten bindt aan de sociale grondrechten uit het Grondrechtenhandvest;
 - c) zijn medewerking aan onderdelen van het wetgevingsprogramma afhankelijk te stellen van uitbreiding van de medebeslissingsprocedure, zo nodig via kopgroepen van lidstaten;
 - d) openbaarheid af te dwingen van de conciliatie-vergaderingen waarin Raad en EP onderhandelen over wetgeving;
 - e) het instrument van de individuele motie van afkeuring tegen een Eurocommissaris op te nemen in zijn Reglement;
 - f) een verantwoordingsrelatie met de EU-minister van Buitenlandse Zaken af te dwingen; zonder vertrouwen van het EP kan hij/zij niet functioneren;
 - g) zijn enquête- en begrotingsrecht in te zetten om meer controle te krijgen op het buitenlands- en veiligheidsbeleid;
 - h) ruim voor de Europese verkiezingen van 2009 een eenvoudige verkiezingsprocedure voor te stellen, waarbij Europese politieke partijen met grensoverschrijdende kieslijsten gaan strijden om een deel van de zetels in het EP, te beginnen bij tien procent;
 - i) zelf het initiatief te nemen voor een nieuwe Conventie;
 - j) daaraan voorafgaand een verdrag voor te stellen waardoor de herziene Grondwet in werking kan treden na goedkeuring door vijf-zesde van de lidstaten en een meerderheid van de stemmers in een EU-wijd referendum.
 5. De eerstvolgende herziening van de EU-Grondwet voorziet onder meer in:
 - a) rechtsmacht van het Hof van Justitie over het buitenlands- en veiligheidsbeleid;
 - b) beter toegang tot de Europese rechter voor NGO's;
 - c) opname van het recht op een schoon en gezond milieu in het Grondrechtenhandvest;
 - d) referenda over EU-wetgeving en verdragen;
 - e) verkiezing van de voorzitter van de Europese Commissie door het EP;
 - f) volledige inbedding van de minister van Buitenlandse Zaken in de Commissie;
 - g) omvorming van de Raad van Ministers tot een Statenkamer*;
 - h) instemmingsrecht van het EP bij alle internationale verdragen die de EU sluit.
 6. Door middel van ceremoniële ondertekening maakt de EU zichtbaarder wanneer belangrijke wetten definitief zijn goedgekeurd en welke instellingen daarvoor verantwoordelijk zijn.
 7. Wanneer nationale parlementen bezwaar aantekenen tegen EU-wetsvoorstellen, nodigt het EP hen uit voor een subsidiariteits- en proportionaliteitsdebat*.
 8. De Tweede Kamer bepaalt welke kandidaat-Eurocommissarissen door Nederland worden voorgedragen bij de Commissievoorzitter.
 9. Omwille van de herkenbaarheid van Europese politieke partijen worden de aangesloten nationale partijen opgeroepen een gezamenlijk symbool te voeren. Voor de Europese Groene Partij is dit de zonnebloem.
 10. Europese politieke partijen worden gestimuleerd om zich te ontwikkelen van partijenfederaties tot ledenpartijen.
 11. Het Europees anti-fraudebureau krijgt ruimere armslag voor het uitvoeren van controles in de lidstaten. Verdinkingen van fraude binnen de Europese instellingen worden meteen aan justitie gemeld.
 12. Steenkolenengels is de *lingua franca** van de EU. Engels wordt de werktal voor ambtenaren binnen de EU-instellingen. Burgers houden het recht op informatie van en correspondentie met de EU-instellingen in hun eigen taal.
- ## W. Hervorming Europees Parlement
1. Een EP met grotere bevoegdheden moet werken aan grotere geloofwaardigheid en zichtbaarheid.
 2. Het EP stelt de Europese Raad voor dat deze voortaan vergadert in Straatsburg en dat Brussel de enige zetel wordt van het EP.
 3. Er komt een eenvormige salarisregeling voor europarlementariërs.
 4. Los daarvan controleert het EP strikt of zijn leden hun onkostenvergoedingen gebruiken voor de beoogde doelen. Reiskostenvergoedingen worden gebaseerd op werkelijk gemaakte kosten. Presentiegelden worden nadrukkelijker gekoppeld aan de deelname aan vergaderingen en hoofdelijke stemmingen.
 5. Het EP publiceert statistieken die inzicht geven in de aanwezigheid en stemmingsdeelname van elk lid.
 6. Bij plenaire debatten in het EP wordt het aantal woordvoerders per fractie beperkt en worden interrupties toegestaan, opdat de debatten levendiger worden.
 7. Europarlementariërs houden het recht om hun eigen taal te spreken bij officiële vergaderingen. Het gebruik van Engels als spiltal* bij vertolkingen bevordert dat zij van dit recht afzien en rechtstreeks met elkaar in debat gaan. Burgers houden het recht om de debatten in hun eigen taal te volgen.
- ## X. Cultuur, media en sport
1. Europese cultuur bestaat in de eerste plaats uit het leren omgaan met en op waarde schatten van culturele verschillen. Daartoe vult de EU het cultuurbeleid van de lidstaten aan met een beleid gericht op uitwisseling en kruisbestuiving. Zij ondersteunt grensoverschrijdende culturele initiatieven en netwerken.
 2. De EU investeert in het behoud van de Europese talentrijkdom en bevordert onderwijs in vreemde talen.

3. De EU bevordert Europese film-, TV- en theaterproducties en literaire vertalingen.
4. Cultuurbeleid wordt niet ondergeschikt gemaakt aan de wetten van de markt. De vaste boekenprijs blijft toegestaan, ook voor grensoverschrijdende taalgebieden.
5. De EU sluit zich aan bij de UNESCO*-verdragen tegen illegale in- en uitvoer van kunstvoorwerpen en bevordert de inwerkingtreding van het UNESCO-verdrag voor het behoud van immaterieel cultureel erfgoed.
6. Ter behoud en versterking van onafhankelijke en vrije media gaat bij de herziening van de richtlijn 'Televisie zonder grenzen' een maximum marktaandeel van 33 procent per commercieel mediabedrijf gelden. Tevens voert de EU een 'lex Berlusconi' in, die beperkingen stelt aan *cross-media-ownership**, een wettelijke basis legt voor de onafhankelijkheid van redacties en maatregelen bevat tegen de verstrengeling van politiek en media.
7. Bij de herziening van de richtlijn 'Televisie zonder grenzen' worden reclame-onderbrekingen tijdens bioscoop- en televisiefilms, documentaires en uitzendingen voor kinderen verboden.
8. De Europese Commissie stelt paal en perk aan overheids-subsidies die professionele sportclubs op de been houden. De EU-kartelwetgeving mag geen obstakel zijn voor sportbonden om solidariteit tussen rijke en arme clubs te organiseren, bijvoorbeeld door gezamenlijke verkoop van TV-rechten en invoering van een salarisplafond.

Y. Digitaal Europa

1. Teneinde monopolistische praktijken van softwareleveranciers tegen te gaan en de betrouwbaarheid van software te vergroten, gaan de EU-instellingen over op open standaarden* en *open source software**. Zij bevorderen het gebruik daarvan door en in de lidstaten. Er komt een Europees keurmerk voor *open source software*. Software die wordt ontwikkeld met EU-geld dient in beginsel te voldoen aan de voorwaarden van open standaarden en *open source*.
2. Bij voorrang worden de broncodes openbaar van software die gebruikt wordt voor aftappen en voor stemcomputers en stemmen op afstand.
3. In het belang van ideeënvrijheid, interoperabiliteit en innovatie wordt op software geen octrooi verleend.
4. Het verbod op *spam** wordt aangescherpt: generieke opt-ins worden niet langer toegestaan. De EU zet zich in voor een *spam*-verbod in de VS en andere landen.
5. De richtlijn auteursrecht wordt aangepast teneinde het doorbreken van digitale sloten op informatiedragers zoals CDs en op computerbestanden uitdrukkelijk toe te staan voor legale doeleinden zoals citeren en thuishkopieën, en voor onderzoek naar computer(beveiligings)systemen en de publicatie daarvan.
6. Resultaten van wetenschappelijk onderzoek dat door de EU is medegefinancierd worden gratis toegankelijk, bijvoorbeeld via de *Public Library of Science*.

Verklarende woordenlijst

Bruto Nationaal Product (BNP)

Marktwaarde van alle goederen en diensten die in de loop van een jaar door een land worden geproduceerd.

Cross-media-ownership

Bezit van verschillende soorten media, bijvoorbeeld televisiestations en kranten, door één (rechts)persoon.

Eigen-Middelenbesluit

Contributieregeling van de Europese Unie*. De afdrachten van de lidstaten aan Brussel bestaan uit 75 procent van de douane- en landbouwheffingen, een half procent van de BTW-inkomsten en een bijdrage naar rato van het BNP*. De EU mag niet meer uitgeven dan 1,27 procent van het gezamenlijke BNP van de lidstaten. De feitelijke uitgaven liggen rond 1 procent, zo'n 100 miljard euro per jaar.

Euratom

Voluit de 'Europese Gemeenschap voor Atoomenergie'. Opgericht in 1958, toen kernenergie nog gold als een veelbelovende nieuwe energiebron. Euratom maakt deel uit van de Europese Unie*, maar het Euratom-verdrag is op voorstel van de groene leden van de Europese Conventie* niet opgenomen in de Europese Grondwet*. Dat scheidt de mogelijkheid voor lidstaten om uit Euratom te stappen zonder hun EU-lidmaatschap op het spel te zetten.

Eurocommissaris

Lid van de Europese Commissie*.

Eurojust

Europees netwerk waarin de Openbaar Ministeries van de EU-lidstaten samenwerken.

Europees Parlement (EP)

De volksvertegenwoordiging van de Europese Unie*. Wordt sinds 1979 iedere vijf jaar direct verkozen. Heeft nu 626 leden, van wie de kiezers in Nederland er 31 mogen aanwijzen. Zal, vanwege de uitbreiding*, na de Europese verkiezingen 732 zetels tellen, waarvan 27 voor Nederland. Houdt per jaar twaalf weken zitting in Straatsburg en doet de rest van zijn werk in Brussel. Heeft tot nu toe bij elke verdragswijziging meer wetgevende en controlerende bevoegdheden gekregen.

Europees Verdrag over de Rechten van de Mens (EVRM)

Voluit het 'Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden'. Gesloten in 1950 tussen de lidstaten van de Raad van Europa*. Legt onder meer het recht op vrije meningsuiting, op gezinsleven en op een eerlijk proces vast. Het EVRM vormt een belangrijke waarborg voor deze grondrechten omdat nationale rechters het handelen van overheden eraan mogen toetsen en omdat klagers in beroep kunnen gaan bij het Mensenrechtenhof*. Alle landen van de Europese Unie* zijn aangesloten bij het EVRM. Als de Europese Grondwet* in werking treedt, zal ook de Europese Unie* tot het EVRM toetreden.

Europese Commissie

Dagelijks bestuur van de Europese Unie*, gevestigd in Brussel. Telt nu twintig leden: twee uit elke grote lidstaat, een uit elke kleinere lidstaat. Na de uitbreiding* zal de nieuwe Commissie, die in 2005 aantreedt, 25 leden tellen: een uit elke lidstaat. De Commissie ziet toe op de naleving van de Europese regels, voert een groot deel van het vastgestelde beleid uit en heeft het recht om nieuwe wetgeving voor te stellen. Zij legt verantwoording af aan (en kan worden weggestuurd door) het Europees Parlement*. Zou kunnen uitgroeien tot een Europese regering, maar moet vooralsnog zware concurrentie dulden van de Europese Raad*. Huidig Commissievoorzitter is Romano Prodi. De Nederlandse Eurocommissaris is Frits Bolkestein. De belangrijkste politieke stromingen, van conservatief tot groen, zijn in de Commissie vertegenwoordigd.

Europese Conventie

Forum van 102 (euro)parlementariërs, regeringsvertegenwoordigers en leden van de Europese Commissie*, onder leiding van de Franse oud-president Valéry Giscard d'Estaing. Ontwierp tussen februari 2002 en juli 2003 een blauwdruk voor de Europese Grondwet*.

Europese Grondwet

Het op basis van de blauwdruk van de Europese Conventie* te sluiten verdrag dat de bevoegdheden van de Europese Unie* verduidelijkt, de besluitvorming stroomlijnt, de democratie versterkt en de grondrechten van burgers waarborgt. De Grondwet moet alle voorgaande Europese verdragen vervangen, behalve Euratom*. Als de regeringen van de EU-landen tijdig overeenstemming bereiken over de definitieve tekst, wordt het Grondwetsverdrag op 9 mei 2004 in Rome ondertekend. De Grondwet kan pas in werking treden als het verdrag in alle lidstaten is goedgekeurd, door nationale parlementen en/of referenda. Dat is op z'n vroegst in 2006.

Europees Hof van Justitie

Het gerechtshof, gevestigd in Luxemburg, dat oordeelt bij conflicten over de uitleg van verdragen, wetten en regels van de Europese Unie*. Bij twijfel zijn nationale rechters verplicht het Hof om een uitspraak te vragen. De uitspraken van het Hof zijn bindend. Lidstaten die door de Europese Commissie* zijn aangeklaagd wegens het niet naleven van hun verplichtingen, kunnen tot forse boetes worden veroordeeld. De Europese Grondwet* geeft het Hof grotere bevoegdheden inzake asiel en justitie. Het Hof mag het buitenlands beleid van de EU helaas niet toetsen.

Europese Raad

Machtigste instelling van de Europese Unie*. Vergadert in Brussel. Bestaat uit de regeringsleiders van de EU-landen, de presidenten van Frankrijk en Finland en de voorzitter van de Europese Commissie*. Tijdens de bijeenkomsten van de Europese Raad worden de grote lijnen van het Europees beleid uitgezet en ruzies beslecht. De Europese Raad maakt geen wetten.

Dat doen de Raad van Ministers* en het Europees Parlement*. Het voorzitterschap rouleert nu nog elk half jaar over de lidstaten – in juli 2004 is Nederland aan de beurt –, maar volgens de Europese Grondwet* krijgt de Raad een vaste voorzitter.

Europese Sociale Dialoog

Overleg tussen de vakbonds- en werkgeverskoepels in de Europese Unie*. De Europese Commissie* is verplicht hen te raadplegen over beleidsvoorstellen op sociaal terrein. Overeenkomsten tussen de 'sociale partners' kunnen door de Raad van Ministers* tot wet verheven worden. De Sociale Dialoog produceert echter zelden concrete resultaten, met name omdat men aan werkgeverszijde vindt dat sociale wetgeving een nationale zaak zou moeten zijn.

Europese Unie (EU)

Deze naam voor de in de jaren vijftig ingezette Europese supranationale* samenwerking is ingevoerd met het Verdrag van Maastricht in 1993. Daarvoor luidde de naam EG (Europese Gemeenschappen) en daarvoor EEG (Europese Economische Gemeenschap). De huidige vijftien lidstaten zijn: België, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden. Door de uitbreiding* komt het ledental op 25.

Europol

Europese politiedienst, gevestigd in Den Haag, voor het verzamelen, uitwisselen en analyseren van gegevens over zware, grensoverschrijdende criminaliteit.

Eurotop

Bijeenkomst van de Europese Raad*, circa vier maal per jaar.

federaal

Supranationaal*, gericht op vorming van een bondsstaat. Europese integratie volgens federaal model leidt tot een 'Verenigde Staten van Europa'.

gekwalficeerde meerderheid

Extra zware meerderheid, ongeveer twee-derde. Voor het bepalen van de gekwalficeerde meerderheid bij stemmingen in de Raad van Ministers* heeft elke lidstaat een aantal stemmen, uiteenlopend van twee voor Luxemburg tot tien voor Duitsland. Zie meerderheid(sbesluitvorming)*.

Grondrechtenhandvest

Veelomvattende catalogus van de klassieke en sociale grondrechten van burgers en vreemdelingen. Deze grondrechten dienen gerespecteerd te worden door de instellingen van de Europese Unie* en door de lidstaten wanneer zij EU-beleid ten uitvoer leggen. Het handvest is geïnspireerd door het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens*, door andere Europese verdragen, wetten en rechtspraak, door nationale grondwetten alsmede door de inbreng van maatschappelijke organisaties. Het handvest werd in 2000 opgesteld door een Conventie onder leiding van de Duitse oud-president Roman Herzog en als 'plechtige verklaring' ondertekend door de Europese Commissie*, de Raad van Ministers* en het Europees Parlement*. Door de opname in de Europese Grondwet* krijgt het Grondrechtenhandvest een bindend karakter.

Hoge Vertegenwoordiger

Voluit de 'Hoge Vertegenwoordiger voor het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid' van de Europese Unie*. Deze functie wordt sinds 1999 vervuld door Javier Solana. Hij vertegenwoordigt de EU naar buiten toe, als de lidstaten tenminste op één lijn zitten. Zijn ze verdeeld, zoals tijdens de Irak-oorlog, dan is Solana machteloos en onzichtbaar. Volgens de Europese Grondwet* wordt de functie van Solana samengevoegd met die van de Eurocommissaris* voor Buitenlandse Betrekkingen, Chris Patten. De EU krijgt dan een minister van Buitenlandse Zaken, die expliciet de opdracht heeft om de standpunten van de lidstaten te coördineren.

Internationaal Strafhof

Nieuwe internationale rechtbank in Den Haag, voor de berechting van oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en genocide. Dit soort misdaden blijven nu nog vaak onbestraft. Het Strafhof moet daar verandering in brengen en potentiële daders afschrikken. Voor de Verenigde Staten is het een onverdraaglijke gedachte dat Amerikaanse militairen of politici kunnen worden aangeklaagd. Daarom werkt Washington het Strafhof op alle fronten tegen.

interne markt

Een Europese ruimte zonder binnengrenzen, waarin goederen, diensten, kapitaal en personen vrijelijk kunnen circuleren. Hoewel de interne markt eind 1992 al voltooid werd verklaard, streeft de Europese Commissie* er nog steeds naar om allerlei vormen van openbare dienstverlening aan de tucht van de Europese markt te onderwerpen.

lingua franca

Bastaardtaal voor gebruik in het grensoverschrijdende (handels-)verkeer. Wordt door velen gesproken naast de moedertaal.

medebeslissingsrecht

Bevoegdheid van het Europees Parlement* om samen met de Raad van Ministers* wetten te maken. Beide instellingen hebben in de medebeslissingsprocedure een vetorecht, dus moeten zij met elkaar onderhandelen als zij het oneens zijn. Deze fase in de procedure heet conciliatie (verzoening). De Europese Grondwet* breidt het medebeslissingsrecht van het EP uit tot asielbeleid, strafrecht en landbouwbeleid.

meerderheid(sbesluitvorming)

Voor veel besluiten in de Raad van Ministers*, bijvoorbeeld inzake handels- en milieubeleid, is geen unanimititeit nodig. Een gekwalficeerde meerderheid* van de ministers volstaat. Voordeel daarvan is dat de besluitvorming niet verlamd kan worden door het veto van een of twee lidstaten.

Mensenrechtenhof

Voluit het 'Europees Hof van de Rechten van de Mens'. Wie meent dat zijn of haar mensenrechten zijn aangetast door een van de lidstaten van de Raad van Europa* en bij de nationale rechter bot heeft gevangen, kan zich wenden tot dit gerechtshof in Straatsburg. De rechters toetsen de klacht aan het Europees Verdrag over de Rechten van de Mens*. De uitspraken van het Mensenrechtenhof zijn bindend. Niet te verwarren met het Europees Hof van Justitie*.

Milieuraad

De Raad van Ministers* in de samenstelling van de ministers van Milieu van de lidstaten. Nederland wordt slechts vertegenwoordigd door een staatssecretaris, Pieter van Geel.

Niet-gouvernementele organisatie (NGO)

Een organisatie die niet tot de overheid behoort maar zich wel met de politiek bemoeit. Vakbonden en werkgeversorganisaties, vrouwenlobby's en milieugroepen, het zijn allemaal NGO's. Zij vormen een belangrijk onderdeel van de 'civiele samenleving'.

open source software

Computerprogramma's die vrij gebruikt mogen worden en waarvan de programmaregels openbaar zijn.

open standaarden

Openbare standaarden voor computerprogramma's. Programma's die aan deze standaarden voldoen zijn uitwisselbaar.

Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) Organisatie waarvan alle Europese landen, Canada en de Verenigde Staten lid zijn. Opggericht in 1975, gevestigd in Wenen. Bemoeit zich met veiligheidsvraagstukken, humanitaire kwesties en de positie van nationale minderheden. Doet veel aan conflictpreventie en democratie-opbouw in Oost-Europa. De OVSE heeft weinig menskracht en middelen.

proportionaliteit

Het optreden van de Europese Unie* is proportioneel wanneer het naar inhoud en vorm niet verder gaat dan nodig is om de Europese doelstellingen te bereiken. Overdreven gedetailleerde voorschriften voldoen niet aan het proportionaliteitsbeginsel.

Raad van Europa

Organisatie die Europese samenwerking op juridisch, cultureel, economisch en sociaal terrein bevordert. Opggericht in 1949, gevestigd in Straatsburg. Anders dan de Europese Unie* bezit de Raad van Europa geen supranationale* bevoegdheden. De afspraken die het Comité van Ministers maakt worden vastgelegd in verdragen die door nationale parlementen moeten worden goedgekeurd. Belangrijkste verdrag is het Europees Verdrag over de Rechten van de Mens*. Bijna alle landen op het Europese continent zijn lid van de Raad, waaronder alle EU-landen. De EU zelf is geen lid.

Raad van Ministers

Belangrijke instelling binnen de Europese Unie*, bestaande uit ministers van de lidstaten. Komt meestal in Brussel bijeen, soms in Luxemburg. Samenstelling verschilt al naar gelang het onderwerp: gaat het over Justitie, dan zitten de 25 Donners van de (oude en nieuwe) lidstaten om de tafel. De Raad is de belangrijkste wetgever binnen de EU, maar moet op steeds meer terreinen het medebeslissingsrecht* van het Europees Parlement* velen. Op sommige terreinen, zoals buitenlands beleid, is de Raad ook uitvoerende macht. De ministers vergaderen (nog) achter gesloten deuren, wat de controle door nationale parlementen bemoeilijkt. Niet te verwarren met de Europese Raad* en de Raad van Europa*.

Schengen Informatie Systeem

Geautomatiseerd Europees opsporingsregister voor gezochte personen, gestolen identiteitsdocumenten, wapens enzovoorts.

snelle-reactiemacht

De lidstaten van de Europese Unie* zijn vrijwillig overeengekomen om 60.000 militairen gereed te houden voor gezamenlijke interventies in crisisgebieden. Deze snelle-reactiemacht is voornamelijk geschikt voor vredesoperaties, zoals die in Macedonië.

spam

Ongevraagde commerciële e-mail.

spiltaal

Taal die gebruikt wordt voor vertaling tussen twee andere talen. Bij vertaling van Fins naar Engels en vervolgens naar Portugees, bijvoorbeeld, fungeert Engels als spiltaal. Tolken Fins-Portugees zijn nu eenmaal schaars. Omdat vertolking in twee stappen verlies aan tijd en begrijpelijkheid oplevert, zullen veel Fins- en Portugeestaligen hun best doen om te spreken in en luisteren naar de spiltaal.

Statenkamer

Een Europese 'senaat', bestaande uit vertegenwoordigers van nationale regeringen. Deelt wetgevende en controlerende bevoegdheden met het Europees Parlement. Heeft, in tegenstelling tot de huidige Raad van Ministers*, geen uitvoerende macht.

subsidiariteitsbeginsel

Het optreden van de Europese Unie* voldoet aan het subsidiariteitsbeginsel als de doelstellingen niet door de lidstaten of lagere overheden kunnen worden verwezenlijkt.

supranationaal

Bovennationaal. De term duidt op een vorm van samenwerking waarbij de deelnemende landen een deel van hun soevereiniteit overdragen aan gemeenschappelijke instellingen. Het supranationale karakter van de Europese Unie* komt onder meer tot uiting in de besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid* in de Raad van Ministers* en het medebeslissingsrecht* van het Europees Parlement*. Lidstaten moeten zich schikken naar de genomen besluiten. Tegenover supranationale besluitvorming staat de klassieke 'intergouvernementele' besluitvorming, waarbij elk land een vetorecht heeft. Het buitenlands beleid van de EU verkeert nog gedeels in dit stadium.

uitbreiding

Per 1 mei 2004 krijgt de Europese Unie* tien nieuwe lidstaten: Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. Het inwonertal van de EU stijgt daardoor van 375 naar 450 miljoen. Rond 2007 zullen ook Bulgarije en Roemenië toetreden. Met kandidaat-lidstaat Turkije voert de EU nog geen toetredingsonderhandelingen.

UNESCO

VN-organisatie voor onderwijs, wetenschap en cultuur.
Gevestigd in Parijs.

Wereldhandelsorganisatie (WTO)

Internationale organisatie waarin circa 150 landen afspraken
maken over (vrij)handel. Gevestigd in Genève.

Colofon

Tekst

De programmacommissie, bestaande uit: Wilna van Aartsen, Kathalijne Buitenweg, Bas Eickhout, Barbara Hoheneder, Ingrid Visseren, Sabina Voogd (voorzitter) en Richard Wouters (secretaris), met medewerking van Margot Schmitz.

Eindredactie

Hansje Galesloot

Vormgeving

Ontwerpbureau wrik (BNO), Utrecht www.wrik.com

Illustratie

Maarten Pathuis

Uitgave

Partijbestuur GroenLinks
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
tel. 030-2399900
fax 030-2300342
info@groenlinks.nl
www.groenlinks.nl

november 2003